

Богдан-Ігор Антонич НА ДРУГОМУ БЕРЕЗІ (збірник)

На другому березі

I

Між двома берегами плила ріка.

Вітри різьбили кришталеве плесо в мерехтливій брижі, краплі дощу кололи шпильками гладку поверхню, бурі перекидали брили хвиль і каламутили непорочну прозорість води. Ріка плила невпинно, безугавно, мов час, і, мов час, танула в безбарвній долині небуття. На грані сірого обрію вливала чисті води в синє небо. Її крута стрічка загиналася в кілька вузлів, холодними раменами обіймала прибережне каміння, плиткою мілиною лежала в пісковім руслі. Сотнями свердлів вертіла підземні жили старих скель, аж із твердих каменюк ставали діркуваті флейти, з яких добувала тихі, пронизливі звуки. Безконечні поцілунки мокрих уст вигладжували руби скельних відломків і придавлено шушукали на лагідних закругленнях кам'яних яблук. Шутер блищав із дна, наче потовчене скло.

Було щось вічно однакове і вічно змінне в поморщенім обличчі ріки. Якась предвічна мудрість старечого чола. Якась спокійна задума над всепрониканням. Якийсь шепіт підсвідомої стихії.

Міст лучив обидва береги. Мовби подавали вони собі долоні, котрі посередині взаємно себе хватали. Зігнений каблук, наче велетенський перстень, що його долішня половина закопана в землі. Ріка під мостом трохи приставала в розгоні й творила глибину. Прямовисні сукаті стовпи підносилися вгору з води, наче мозолисті могутні руки, щоб підперти його спіраллю. Плесо буркотіло з люті довкола стовбурів, аж захлистувалося білою піною. Наче милини в пральні, пучнявіли легкі синяві бульки. Хлюпали, прискали, стрибали, клекотіли, розбігалися, мов розсипана на вітер пригорщ борошна. Знов повертали й п'ялили в надгните тіло старих пнів гострі, колючі сніжні зуби. В літні дні вітер, мов птах крилами, стріпував з мосту тумани жовтого пороху на гладкий паркет води. Дощ мив поруччя й витирав дочиста щілини. Коли-не-коли чорніли підводи на хребті пригорбленого велета, наче галапасш гриби на кремезнім дубі. Під тягарем возів міст стогнав незадоволено, важко, майже ненависно. Скрипіли в'язання. Непрошені гості переїздили якнайскоріше й зникали в безвісті далекого шляху. Міст віддихав

глибоко з пільгою й струшував із себе нові хмари курива.

В повітрі лишався тільки відгомін гуркотливих коліс, немов дуже далекий притишений стукіт у барабан.

Майже щороку повені підривали міст, але не вдалося їм його повалити від довгих літ. Тоді приходили найтяжчі хвилини в житті дідугана. Коли почув гіркий смак каламутної води, корчився з ляку, кривився, тріщав з досадою, торохтів, рипів і вбивав міцніше стовпи в річище. Подібно змагун¹ розставляє ноги, коли має відбити удар противника. Перехилював чоло навпроти хвиль і ждав. Як лиш стрінула на своєму шляху затор, підносила ріка височенний горб, і брудна жовта стіна наступала стопудовим тягарем на мостові підпори. Лускотня розлягалася широкою луною й зливала громовим грюкотом усю долину, мов струями рясного дощу. Міст співав свою бойову пісню. Не першу й не останню. Міст завсіди виходив переможцем. Правда, по кожній боротьбі його латали, заповняли нові щілини, бандажували рани, дротували, мов надбитий горщик. Але міст стояв. Проходили бурі, розталі, повені, а він стояв. І все однаково непереможний. І все однаково гордий.

---

¹ *Змагун* — той, хто виступає у змаганні, спортсмен.

Лівий, нижчий берег займала широка, рівна, вільна оболонь. Зелена таця, злегка перехилена до ріки. Раптово земля підносилася вгору. Наче кротовина, висаджена якимсь велетнем-кротом. Декілька городців, а за ними перші підміські вулички.

Гвоздики, георгіни, айстри, бруд, спокій і сентименталізм.

О меланхоліє малого містечка! О тишо синього неба, завішена над одноманітним щастям причикнутих, згорблених домів! О солодко-млявий запаху провінції!

Тут серця б'ють повільніше, й, мабуть, повільніше ходять годинники. Тут усе спізнюється. Тут день є заспаний і ніч невиспана.² Тут сонце сонно позіхає й під тихий вечір ліниво заплющує червоне око. Тут місяць забуває адресу останньої стації своєї подорожі і не знає, кудюю зарання вернути.³ Вже світає, а він ще нудить світом над обрієм. Тут сон пахне сіном і стіни пахнуть сном. Тут весна є чутлива, як старосвітський роман, а

---

² Яка це приємна річ — могли спізнюватися.

³ Автор повісті забув раз адресу своєї коханої і втратив тому найкращий день А що буде, як душа по смерті забуде адресу до неба?

дощиста осінь осоружна, мов дошкульний біль зубів. Тут вечір має колір какао,⁴ а світанок барву дівочих уст. Тут життя є банальне. Як рима: сонце — віконце. Гітара, русяві коси, пропам'ятні віршики для дівчат, Овідій, м'ятові цукерки, стара бритва, латані панчохи, вельтшмерц, вишневий лікер, бажання направити світ, кминова юшка, широкі парасолі, мрійливі очі, кальоші, геніальні люди до маловажних справ, порошок на біль голови, приперчені дотепи, недіяльні товариства, минулорічні журнали мод, злегка соціалізм, фіалка в петельці, світлини пристаркуватих фільмових авторок, кишені огірки, огірчення на долю, огарки недокурених папіросок, осінній настрій, ноктюрн Шопена на розстроєному піаніно

ті-ра-ра-ра ті-ра-ра⁵

Мав двадцять літ і чорне волосся. Чого ж більше треба до щастя?

---

⁴ Автор у дитинстві ніколи не хотів пити какао.

⁵ Справжня розкіш отак стояти собі в хвилях золотого вечора при вікні (руки обов'язково в кишенях від штанів) і співати мурмурандо.

Мав уста, повні невисловленого крику життя, а в голові, наче в вулію, вовтузився рій задумів, помислів, постанов. В чернетці свідомості записував враження жадібно, пристрасно, скоро, без застанови. Був п'яний від мрій і від своїх двадцятьох літ. Мав найбільший скарб людини — спроможність зворушення, Божий дар захоплення. Ловив хвилини в душу, жадну всепізнання. Вбивав у кожний момент дряпіжні кігті. Кожну подію бажав розтовкти, мов горіх, і добути з неї ядро. Вилускати, вирвати його. З примхливої поверхні моря дійсності хотів зібрати жменею всю мерехтливу піну. Загорнути, видерти, здобути. Для себе, тільки для себе. Сміявся білими зубами хижака.

Від спонуки до чину йшов простим шляхом. Не кружляв, не обходив, не виминав, не шукав лисячих стежок, кругойдучих доріг, крутих переходів, підземних коридорів. Біг навпростець. Перешкоди або розбивав, або перестрибував над ними. Але не волівся вигідно довкола них, ані не повзав попід ними. Усе брав дослівно. Життя розумів як життя, отже, як те, що вічно живе, росте, ворушиться. Відчував глибиною свого «я» божественну всезмінність дійсності. Кожним нервом співзвучав з мелодією оточення. Широко розплющеними очима глядів на світ. Одним поглядом хотів обняти тисячобарвність цього, що

бачив. Одним напруженням вух бажав схопити в акорд різнотонність, що дзвеніла довкола. Одним віддихом старався вдихнути ошоломну запашність природи, одним дотиком випити розкіш нервів при зіткненні з речами. На кожне явище протидіяв усім еством, був наче настроєна скрипка, яка на кожний доторк відповідає доглибним відгомонам. В кожну справу вкладав себе без решти, без застережень, без задержання відступу, без конечної відстані. Коли йшов під гору, мусив вилізти на шпиль, коли впадав до води, поринав на дно. Не вмів ніколи задержатися посередині. Був справді молодим.

Одначе навала вражень оголомшувала його. Переживав кожну найзвичайнішу, найбільш буденну подію з потрійною силою відчуття, й тому надмір почувань не міг знайти собі місця в малообіймистій свідомості, розбивав рамці, розсаджував межі, виливався поза берег душі, немов свіже пиво поза край склянки. Переживань не вибирав, сприймав усі, як приносило їх життя, схоплював усі без огляду на їхню справжню вартість і корисність. Наче втомлений робітник п'є в гарячий день холодну воду, не дивлячись на те, що може собі зашкодити, наче дитина, яка жадібно ссе яблуко, не вважаючи, чи воно спіле, чи зелепуга, висмоктував ласо з кожної хвилини можливо найбільшу кількість зворушення. Не диво, що його свідомість була, немов шпихлір, в яким

лежать порозкидувані без ладу одні на одних різні прилади, потрібні й зайві, важні й байдужі, нові й давні, цілі й пожовані, в яким лахміття, цундри, ганчірки, катрани, відламки ржавого заліза, вирізки прохнявих дошок, кусні потовченого скла, позагинані цвяхи, шкамаття пожовклої бляхи та всяке інше шпаргалля лежать усуміш з недавно придбаними, пожиточними, бездоганними речами. Звичайно, що уявлення, користуючися такими нерівними й різновартними засобами, не могли діяти цілком правильно. Витворювався зрозумілий розгардіяш внутрішнього життя. Безладно накопичені враження не дозволяли поневолити підземних невидимих струй душі. Його воля переносилася радніше на зовнішні справи, але не вміла загнuzдати власних підшкурних гонів. Межі свідомості, передсвідомості й підсвідомості, з природи крихкі й невиразні, ставали ще більше плавкі й бгачкі, залежні від настрою, від найменших спонук хвилини й оточення. Майстерство свобідного володіння своїми гонами було йому ще чуже. Внутрішня перегаць була збудована з дуже ламкого матеріалу. Бурхливі сили, котрі діяли в сутерегах душі, легко й без труднощів переходили на поверх свідомого. Душевна будівля хиталася часто від власних землетрусів.

Ви бачили сьогодні мого героя? Не стрінули його випадково на місті? Може, не доглянув вас,

може, не встиг здійснити капелюха на ваше привітання, може, перейшов безбач мимо вас? А може, ви його не добачили, ідучи в коловороті своїх клопотів і турбот? Може, його не пізнали в метушні буденних журб? Він так гарно, щиро, сердешно всміхається до знайомих. Ви здвигаєте плечима, дивуетесь, кажете, що не знаєте його. Але ж ні... Ви його, напевно, вже десь колись зустрічали. Подивіться тільки до закомір-ків своєї пам'яті, перетрусіть її підсвідомі закутки, перегляньте її таємні нетрі, а знайдете його зовсім виразний, чистий образ. А втім... хай буде. Прошу дуже.

Представляю героя моєї повісті.

Марко — таке ймення мав син судді Мартовича — це був трохи дивний юнак.

...

II

Вокзал поволі спорожнів.

Поїзд у сторону столиці від'їхав перед п'ятьма хвилинами, найближчий спішний мав переїздити аж за годину, а особовий за повні дві й чверть.

Ті, що висіли, найняли дροжки або таки піхотою по-воліклися до віддаленого більше як один кілометр містечка. Кількох брудних і пелехатих жидівських крамарів ще якийсь час коріцмалося з навантаженими скриньками й

товстими чемоданами, але незабаром і вони зуміли дійти до ладу зі своїми клунками та покінчили завзятий торг з худощавим, наче тріска, візником за ціну перевозу. Обсіли бричку так густо, щоб між ним та їхні в'юки не встромив навіть голки, стара, знуждована й сухоребра, як її власник, кандиба зігнулася в чотири погібелі, луснув батіг.

Згорблений, кощавий сторож, що відбивав зужиті білети, глянув мутними байдужими очима за останнім пасажиром, сплюнув у кут і зникнув у дверях. Касир замкнув своє віконце, перейшов до сусідньої кімнати, закурив папіроску й почав сердешно позіхати. Урядовець руху поплентався до канцелярії, зняв свою червону шапку, обтер хустиною піт з чола — був жаркий духотний липневий день — впав у фотель, мов до якогось глибокого рову, відітхнув і став щось читати.

Находив поволі вечір.

Замовк гамір. Стало важке безгоміння. Начеб небо білою ватою хмарин обкутало всі речі й відібрало їм спроможність звуку. Довгий час було так безголосно, що тиша аж лящала в ушах. Лінівi рухи грязли в безмежнім спокої повітря.

У ждальні третьої класи спав на лавці якийсь волоцюга неозначеного віку й професії. Його вайлувата постать лежала безрухо, мов сукаста колода. Дівчина з буфету ловила настирливі мухи й дивилася без думки в замурзане та поцятковане

комахами вікно. Її рябе від веснянок обличчя виявляло безкраю, дошкульну нудьгу. Очі втратили ввесь блиск і були, наче два відламки звичайного, мертвого скла з якоїсь розбитої шиби. Довкола бочки з содовою водою деренчала мушва, невдоволена, що не може дібратися до спокусливого питва. Ледве чутний бренькіт дзвенів, мовби здалека, з глибини або з-під кльоші й уже на кілька кроків розпливався, танув, розвіювався в густім, наче мед, повітрі.

Навіть рекламіві плакати на стінах, котрі привикли невпинно кричати, немовби притихли. Ніхто їх не слухав, тому зашарілися, примеркли, вилиняли, знизили голос. Начеб їх заціпило.

Наближався вечір повільною ходою.

Спека, дійшовши до найвищого ступеня натуги, почала незаметно меншати. Розжарений пісок на пероні став помалу холонуту. Золотий диск сонця, кинений невідомими руками зі сходу на захід, долетів до своєї мети. Стояв просто над рейками, які прямували також у ту саму сторону. Далеко на заході збігалися в одну пряму лінію й, наче тонкий дріт, устромлений у небо, танули в незнанім. Сонце, завішене над рейками, подобало на полум'яну локомотиву, що їхала в далекий незбагнений світ і покидала самітний двірець, щоб завтра зарання знову до нього вернути з противної

сторони, щоб по короткій ночі вогняним струменем виплинути на протилежнім кінці залізного шляху.

Блиск падав на шиби вокзалу й грав на них великими химерними плямами щирого золота. Це був останній прощальний поцілунок сонця й скла. Сонце, що від'їздило рейками до невідомої стації на заході, лишало за собою золотий сигнал свого переїзду.

Земля, обдарована, наче старий горнець, рейками, віддихала. Втягала в свої чорні, закурені вугляним димом, запорошені сажею груди свіжий холод, що його приносили на своїх раменах перші тіні. Рейки, набряклі від жару, тепер корчилися й вертали до своєї первісної постаті.

До вокзалу прийшли нові гості. Найперше старий халамидник. Двигав чималу скриньку й сапав, мов попсована машина. Пришкандибав до ждальні, скинув свій вантаж на саму середину головного стола й вийняв з кишені халата капшук із тютюном. Хустиною обтер піт з обличчя, яке мало барву мазі, що осідає на дні люльки. Вічно переляканими очима обвів довкола й посадив на лавку біля стола самого себе — людський клунок.

Пройдисвіт із кута пробудився, вирячив зіниці, розправив руки, закахикав голосно й перевернувся на другий бік. Дівчина з-за буфету стрепенулася, машинально підвела голову вгору й надула невдоволено пузате лице.

За хвилину вкотилася з гамором крізь широко відчинені двері огрядна, ставна міщанка в великім білім шалі. Гримнула своїм чемоданом об лавку, ловила неспокійно грубими устами повітря, немовби воно втікало від її губ, холодила себе кінцем шалю й зітхала могутньо повними дужими грудьми.

Стація почала оживати. Непорушність липневої спеки став розганяти вечірній легіт. З недалеких сосон добував лагідні, боязкі шумливі звуки. Підбадьорені мухи й собі завели голосніше. Гуділи передсонну шепеляву пісню. Комашиний бренькіт і сосновий шум зливалися разом в одностайний текучий гомін, що нагадував тихе дзюрчання малого потоку. Вибивався понад них вищими тонами нерівномірний, невгомний дзенькіт рейок, що тоншали під дотиком холодних долонь надходячої ночі. Брязкіт цей був схожий на легке, ніжне торгання струни *e* на скрипці. В міру, як тахнув бзик мушви, вилітав угору деренькіт залізного паліччя, подібно як вигук флейти вистрілює понад повільну течію оркестри.

Навкруги двірця заметушилося. Невідомо звідкіля висипався гурт залізничників. Сновигали туди й сюди, вешталися з кута в кут, тягалися по всіх усюдах. Рогаті сині шапки заглядали до ждальні, зазирали до буфету, кружляли довкола сигналового стовпа. Сині шапки вітали одна одну,

здоровили себе, сміялися, перехилювалися. Синя шапка зацвіла в касовім віконці. Сині шапки випливали й щезали, підносилися й танули.

Раптово над плямами синіх шапок заблищала червона керівника руху, який з урочистою повагою розпочав свою подорож з одного кінця перону на другий. Червона шапка йшла гордо й байдужо до оточення.

Ждальня стала майже повна. Тисячний раз повторялися тут ті самі події, настрої, переживання, почування. Тисячний раз дивилася ця звичайна, невибаглива кімната на все однакову, все таку саму різношерсту юрбу, тисячний раз слухала кахльова піч завжди таких самих розмов, тисячний раз нарікали тріскотною лавки на гнітучий тягар клунків та їхніх власників, тисячний раз дурманіли кульгаві столи від хмар тютюнового курива.

Обличчя залягла одночасно нудьга й гарячка, німе отупіння й нервові подразнення. Підсоння залізниці почало діяти. Своєрідний настрій вокзального коридору та ждалень хватав у свої кігті серця й мізки, входив з повітрям у груди, розгнуждував в'язання м'язів, пущав думки в рвучий крутіж, вирівнював світовідчування поодиноких людей, нищив окремі одиниці й творив з кількадесятьох осібняків безформну, поневолену ним, податливу, безопірну масу. Тепло тіла підносилося, живчик бив скоріше, думки ставали

легкокрилі, але зате безладні. Стан менш-більш такий, який буває по сприйнятті малої частки алкоголю. Скажім, по двох чарках горілки.

Перед касою стояв довгий хвіст. Касир машинально підносив голову й без іскри заінтересування звертав мовчазний питальний погляд на добродія, що, спітнілий, розгарячений, задиханий, підкочувався з черги перед віконцем й витиснений перше, мов цитрина, тепер бовтав язиком і лепетав щось під носом. Накінець видушував з горла назву цієї своєї подорожі. Урядовець відвертався одноманітним бездушним оборотом, підходив до шафи, шукав квитка, пробивав його — все однаковими повільними, неживими рухами. Тимчасом останні в ряді різкими, неритмічними жестами висловлювали свою невгамовність і тривогу. Їхня нервова метушня відбивалася яскраво від апатичної пинявості продавця. Підтюпцем перебирали ногами на місці, крізь плече попередників зазирали неспокійно в квадратний отвір, що в нім являлися козинок шапки та ніс. Струя дрижання переходила людьми, мов електричний струм дротом. Здавалось, що якась сила втягала поволі живий мотуз пасажирів досередини. Він скорочувався, корчився, але все-таки ввесь зникнути не міг.

III

Марко всів до поїзду.

Бгачко вискочив на східці, легко перекинув себе на поміст, струсив сніг з пушистого хутрянного коміра й з рукавів, поправив пальто, відстебнув горішній гудзик, гупнув кілька разів черевиками об підлогу, аж облетіла груба верства м'якої білої вати, що обкутувала їх з усіх сторін. Несучи перед собою свої клунки, наче щит, увійшов до середини вагона, перетиснувся вузьким коридором, знайшов незайняте місце побіч якогось лисого добродія, поклав на полицю чемодан з книжками й платтям, зсунув з рамен плащ, на яким лишилися ще рештки снігового борошна, обтріпав їх старанно, витер сніжну мазюку з крил капелюха й сів вигідно на лавці.

Була щойно четверта година пополудні, але грудневий вечір скоро розкидував свої довгі тіні. Падав сніг великими клаптями, обсипував шапки залізничників сивим пір'ям, лягав на темних хутрах пасажирів ясними плямами, обкутував залізне поруччя поплутаними сірими нитками, білив розпорошеним вапном дахи кіосків, що виглядали, наче базарні буди під широкими полотняними парасолями, борошнив м'яким сипким піском увесь перон, обвивав лляним прядивом капелюхи. Мокнули шибки окулярів, наче від сліз, холодна

вогкість спливала за коміри, ноги грузли в м'якому пухові. Легкі сніжинки кружляли безшелесно, заточували обіймисті колеса та спіралі, підносилися вгору, обпадали вниз, задержувалися на коротку мить безрухо в густім від мряки повітрі, перехилилися, мов шалі-човники, то в одну, то в другу сторону, виверталися й по довгім герці тихо сідали на землю. Срібні бджоли вилітали з вулія неба й роєм укривали світ.

Під абажуром падучого снігу вокзал палахкотів лампами. Крізь снігову заслону набирало світло чудової молодшої барви. Сніжинки в світляних смугах іскрилися, наче справжні кришталі. Ліхтарні кидали розкішні жмути сріблявого блиску. Великий двірець був схожий вогнями на могутню ракету. Здавалося, що за хвилину казкові лосняві стовпи розприснуться, розіллються, хмарою іскор розвіються в чорних нетрях ночі.

Марко не прощав нічого. Вертав до рідного містечка, до батьків. Байдуже дивився на скляну гору вокзалу, на рясно освітлені будівлі, на блискучий букет різнокольорових світел.

Гудок.

Десяток долонь у шкуратяних рукавичках піднеслося вгору й лінивими рівномірними жестами давали знак прощання. Крізь завітчані морозом шиби поїзду було видно тільки тіні замкнених

усередині людей. Невиразні обриси голів, розпливчасті зачерки облич. Химерним льодовим рисункам на вікнах надавало тисячолампе світло недійсної, неземної краси.

Валківничий підніс руку:

— Від'їзд.

Останній сигнал.

В вагоні не було натовпу, але теж і не зовсім порожньо. Загалом вигідна їзда. Коли Марко розглянувся ближче по переділі, побачив, що має ще дев'ятьох товаришів подорожі. Довгий час сиділи мовчки, похнюпивши голови. Одностайний ритм смоків та коліс колихав до сну. Повільний темп заплющував очі й розледашував думки й м'язи. Рівномірний стукіт гудів глухо в ушах, втискався під череп, вбивав цвяхи до мізку, шумів беззвучно в голові. Чавунка захлистувалася гугнявим співом, ретязі хрипко скрипіли, ланцюги клацали залізними зубами, в каглі шевеліло, розігріта пара сичала в руках, що ними розходилася по всім поїзді, наче кров жилами по тілі. Обгортало бездушне отупіння, обіймало чола слизькими долонями, обтяжало руки та ноги лінощами, хвилювало живчик, затемнювало зір. Запах окису вугля дражнив слизові оболони носа. Невпинне гойдання давало устам солодкавий, млосний смак. Одноманітна музика хватала за горло, спиняла

віддих, гальмувала працю свідомості й усипляла ум.

Початок їзди залізницею звичайно впливає в цей спосіб, приводить до сонливищ, розледащіння, безтямності, бездум'я, дрімоти думок, невразливості. Нагадує це настрій, який переживаємо, викуривши більшу кількість папіросок одна по одній, безперестанку. Буває в нім своєрідна розкіш, що її справляє повна безчинність свідомого й хвилеве звільнення волі. Одначе це самопочування хутко минає. Припливає друга хвиля залізничного настрою. Назовні виявляється вона охотою до балачки, оживленням, зачіпливістю, ворушкістю. Підсоння подорожі починає розігрівати, теплота тіла під (*пропуск*), серце б'є живіше, кров кружає швидше.

.....

.....

* * *

6

Я знав дівчину.
Мала дзвінке ймення: Соня.
Але її тепер уже немає.

Це таке звичайне, буденне, а одначе цього досі не можу зрозуміти. Повторяю безліч разів, уговорюю собі безугавно, що вся ця історія така банальна, наче любовний трикутник з французького роману, й ніщо не помагає. Думаю й не можу розчовпати. З кожним днем наростає подив над нерозгаданою плутаниною цього, що називаємо дійсністю. Де знайти лік на дивність життя?

Чи ви знаєте час першої любові?

Тоді, коли римуємо: її — солов'ї та кохана — омана. Тоді, коли паленіємо при стрічі з молодими жінками, коли носимо в нагрудній кишені кілька світлин знайомих красунь. Тоді, коли пишемо ночами невислані листи до незнайомої. Тоді, коли граємо на мандоліні й ходимо на лекції танців.

Маємо обов'язково зле зав'язану, але зате багатобарвну краватку, а в неділю пополудні вкладаємо до петельки квітку. Коли це весна, фіалку або незабудку, коли осінь, очевидячки, айстру. Коли представляють нас їй, шурхаємо незручно черевиками, коли стрінемо її на вулиці, робимо широкий, півкруглий мрійливий оборот капелюхом.

Що нам лишилося з цих літ?

Терпкий запах молодості й тихий шелест запорошених книжечок віршів. І це дурне питання, узятє з трафаретної сентиментальної пісеньки.

Вони мають пам'ятники в рожевих оксамитних обгортках. Подають їх з соромливою усмішкою. Уписуємо тут віршики (очі — ночі, мрії — вії), малюємо рожу й кусень блакитного неба (найдешевіша гудзикова фарба), а іноді додаємо грецьку цитату. Очевидячки тому, що вона грецької мови не вміє. Звичайно, треба показати в чому-небудь свою вищість. Накінець підписуємо з темпераментом доконче відвічне штаббухове: на забудь.

Балакаємо з фаховою знайомістю про жести рук Грети Гарбо й про блекленд у сітківці.⁷ Вираховуємо докладно швидкість їзди на годину «Бугатті» та «Альфа-Ромео». Робимо підсумки останніх м'ячевих змагань і передбачення на майбутнє. Трудимося над такими важкими питаннями, як, наприклад, чи кращі є білявки, чи чорнявки, або в який спосіб поліпшити світ і усунути з нього злидні та горе.

Усе жде на нас. Усе існує тільки тому, щоб ми мали що направляти, поправляти, виправляти, справляти, розправляти, приправляти, доправляти, відправляти. Хочемо змінювати, відкривати,

---

⁷ Сітківка — волейбол.

здобувати, винаходити, й з важкими джаганамі⁸ йдемо розбивати замки давно відчинених дверей. Бажаємо, щоб усе було простолінійне, рівне, явне, ясне, зрозуміле, очевидне, наглядне, відкрите, мов на долоні.

Навпаки, життя заплітає нас у складний коловорот вражень та подій, веде на перехресні стежки колишнього, сучасного та прийдешнього, каже розбирати нам поплутані сліди минулого, пізнавати заслонені дороговкази теперішнього й відчитувати нечіткі знаки майбутнього. Кладе нам перед очі нерозбірну мережку, ускладнює кожне найпростіше, найзвичайніше явище, заслонює мерехтливими змінними брижами таємну тривку глибини, показує в нутрі кожної речі незбагненну загадку й лишає нас самотужки. Бунтується проти цього наша вдача, наша снага, наша кебета, наш підсвідомий гін. Ні, ми не будемо розмотувати ниток, розкутувати плетива, розплітати нерозгаданих вузлів, розв'язувати загадливих ключок, розшифровувати тайного письма. Ми гострими молодими зубами розчавимо твердий горіх загадки життя. Зашморгнуло нам життя на шию петлю таємниці, але вона не задушить нас, ми її розхристаємо нігтями, розцундримо губами,

---

⁸ *Джаган* — кирка.

звільнимо п'ястуками. Не хочемо розкладати мережива дійсності, ми його розсіпаємо, розсмикаємо, роздеремо на дрібні торочки. Розпорпаємо пальцями глиби невідомого. Коли не можна розплутати сіті, то її потнемо на шкamatтя, розтягнемо на малі мотузки, зімнемо нагамуз. Ми не будемо переговорювати з життям, тільки боротися з ним до крові, змагатися до втрати тямки, хоч би прийшло гризти яснами, хоч би прийшло штовхати чолом, колоти лобом у кам'яну безвість.

Одначе ворог утікає перед нами, грається з нами, наче блимавка з заблуканим мандрівником, або зрадливо вдаряє ззаду. Стукаємо жменями в порожнечу, вивалюємо неіснуючі двері, здобуваємо уявні фортеці, причалюємо до несправжніх пристаней, сіємо зерно на воді, різьбимо статуї з льоду, підписуємо свої прізвища на каменях, митих дощем.

Гіркий, мов хиніна, смак розчарування.

Ця хвороба появляється незавважно при переході з віку хлоп'ячого до юнацького. Приходить от так собі, з нічого, з повітря. Тоді не можемо собі знайти ніде місця, бокуємо від товаришів, відчужуємося від батьків, цураємося давнішніх розваг, не цікавлять нас дотеперішні заняття. Тоді звичайно починаємо курити й димом намагаємося заспокоїти дрижання розстроєних струн душі, утихомирити внутрішній неспокій,

заглушити безосновний, безпричинний ляк. Захлистуємося куривом, кашляємо, кахикаємо, шумить від нього в голові, але зате тупіє на хвилину розгнuzдана вражливiсть нервiв. Вештаємося бездумно по кiмнатi, сновигаємо без цiлi вулицями, придивляємося довго на вiтрини й нiчого не бачимо, поштовхуємо лiктями прохожих, ходимо неправильною стороною, кружляємо тими самими хiдниками, повертаємо мимохiть до тих самих мiсць, переходимо без потреби з одного боку на протилежний, пiдглядаємо ненароком, безважливо, без власної волi вуличну метушню, хоч по правдi не цiкавить нас, не займає нашої уваги, є зовсiм i зовсiм байдужа. Невмiло ставимо крок, пiдносимо ноги невлад, що iнодi заплутаються на якiй-небудь розколинi чи просто-таки мiж собою, наче двi цупкi, негнучкi палицi. Ловимо гав, витрiщаємося на оточення, мовби не мали нiчого кращого до роботи. Бажаємо, щоб мiський гомiнливий веремiй задурманив нашу схвильовану свiдомiсть, немов алкоголь. Хочемо впитися лунким, галасливим, гучним, рiзким, яскравим сум'яттям i забути про все, забути про самих себе, забути про своє iснування. А в цьому дзвiнкому гаморi, у цьому метушливому життi чуємо свою гостру окремисть i неподiльну самiтнiсть. Утiкаємо перед хижими кiгтями життя в пустелю мiста. Бо справдi людина найбiльше самiтна є в юрбi.

Коли ми на селі, волочимося нестямно полями, топчемо вигинчасті круті межі та борозни, толочимо повісма скиб, талуємо зелені вигони й облоги, талабанимо мочаковиння, грузнемо наосліп у калюжі, манджаємо навмання непрохідними чагарями, чалапаємо навпростець колючою гущею, а під вечір вертаємо додому покалічені, закривавлені, виснажені, утомлені, знесилені, обідрані, обхлюпані, замурзані, заялозені, заболочені. Шукаємо цілющого ліку природи, а може, квітки папороті, синьої пташки, того, що недосяжне, невпійманне, нездійсненне. Утеча від себе самого. І одночасно погоня за своїм «я».

Стоїмо довго, довго біля вікна, похиливши чоло на долоню, спираючись на лікті. Дивимося невидючими очима в імлисту далеч. Не думаємо ні про що, зовсім ні про що. Це говорить підсвідомість, але ми її мови не розуміємо. Чуємо дивний стукіт до дверей свідомості, але його значення не вміємо схопити. Хто стукає? Хто кличе? Навіщо?

.....

.....

Ми стояли на коридорі вокзалу.

Від перону вливався кислий запах диму та вугілля, від подвір'я ззаду плили широким струменем свіжі пахощі бузку та жасмину, що цвів у городі побіля двірця. Із ждальні, наче з печі, виповзали густі хмари тютюнового курива, змішані з млосним випаром людського поту. Усе це вертіло терпко в носі. Хотілося пчихати, наче від сильної табаки.

Крізь брудні шиби вікон сміялася весна яблуневим квітцям, немов молода дівчина білими зубами.

Відчиненими дверми влітав із саду запашний, бадьорий вітер, але швидко перебивався крізь стухле повітря в нутрі й якнайскоріше втікав другою стороною на вільний простір. Лагідний протяг холодив гарячку спітнілих чіл.

Велика тягарова вага рипіла протяжно й хрипло, двигаючи на своїх дерев'яних плечах кучугуру клунків.

Ти був спокійний. До цього ступеня спокійний, що мене це навіть дивувало. Рухи самовпевнені, смілі, погляд звичайний, хода сильна,

рішуча, на устах лагідна усмішка. Навіть сліду якогось більшого зворушення, якогось внутрішнього потрясіння. Зовнішній вигляд і поведінка зовсім такі, як перше. Мовби між нами ніщо не скоїлося, мовби між нами не стала висока стіна, не відділила нас, не відмежила, не перегородила, не розв'язала, навіть не діткнула вузлів нашої приязні. Дивилися один на одного так щиро, вільно, по-давньому, без жадного збентеження, без жадної недовіри. Мимохіть виринала радісна думка, що все ж таки наше побратимство сильніше від жінки, що заковирия долі не кинула на нього навіть найлегшої тіні.

Ми не бачилися від кількох місяців. Тоді по цій жахливій пригоді з вовками я вернув до містечка, ти лишився в себе на селі. Учора ти приїхав до мене, балакав багато на різні теми, був оживлений, говіркий, зацікавлений усім, охочий. Одначе про пережиту подію й про Сою за весь час навіть не згадав. Я розумів тебе дуже добре. Від першої хвилини зустрічі вже знав гаразд. Так треба, так конче треба. її не було, її напевне не було, її треба викреслити з нашого життя, треба вичеркнути з нашої свідомості, виключити, виділити, викинути з наших «я». Губка часу вимаже її з таблиці нашої пам'яті. Але в глибині підсвідомості підносився сильний голос бунту, та я чавив його непощадно таки в цю мить. А ти?

Сьогодні ти був, може, трохи менше балакучий, але загалом нічим не зраджував сумного чи неспокійного настрою або схвилювання. Уражала мене тільки одна маловажна подробиця, що її я ледве й завважив. Ти був зодягнений занадто поважно, сливе що й урочисто. Чому ти надяг на себе в цей весняний ранок своє найкраще чорне вбрання? Чорна краватка, що ти її досі ніколи не носив, надавала тобі безмаль жалібну подобу? Раптово став якийсь задумливий і серйозний. Проте ніщо не здавалося колотити твого спокою та рівноваги, на погляд ніщо не каламутило плеса твоєї свідомості.

Ти ждав терпеливо своєї черги перед касою. Я перекидав з нудьгою байдужим зором по розгярячених обличчях і нишпорив ним марудно по запорошених спинах. Накінець касир, жовтий з досади, наче гарбована шкура, скінчив ляяти перелякану селянку, й ти видобув з горла касового віконця для себе квиток.

Був уже крайній час.

З рипливим стукотом буферів, постогнуючи з утоми, вкотився поїзд. Сопів, наче хворий на ядуху дід. Бленда-ючи ретязями, шкандибав хвилину, мов кінь, що йому затиснено зубело, трясся, теліпався в смішних, кульгавих підстрибах, аж доки не присів. Бризнув з димаря високим водограєм курива, порснув з боків струмками пари, мов надутий

пухир, що його раптом передіравлено. Виплюнув з вагонів кільканадцятьох пасажирів, щоб на їх місце прийняти нових.

В останню мить я купив на пероні від обідраного хлопця жмуток білого бузку й подав тобі. Тоді мимохіть пригадав собі, як колись у дитинстві було навпаки, як ти приносив мені до шпиталю свіжі букети, а з ними запах весни. Ти всміхнувся добряче, але знічев'я споважнів. Довго, довго тиснув мою долоню. Очі загоріли дивним вогнем і швидко погасли. Навперемішку блищали й попеліли холодом. Уста мовчали.

Наприкінці висмикнув свою руку з моєї жмені й побіг на східці вагону. Скоро, хутко, мовби тебе щось гонило, мовби тебе переслідувала якась думка. Двері обійняли тебе й заслонили.

Зарокотали колеса.

Я метнувся за поїздом, що втікав переді мною, задиханий димом.

Раптом відчинилося вікно одного вагону, вихилилася голова, а вітер доніс до мене тихі слова:
— Будь щасливий... з нею!

.....
.....

* * *

Я не міг заснути.

Перекидався з правого боку на лівий і, навпаки, пхав долоні під подушку, витягав їх звідцілья й клав на ковдрі, знову переносив їх на подушку, але це нічого не помагало. Заплющував насилу очі, старався зовсім, зовсім не думати, викинути з свідомості всі гадки, вимести їх, мов сміття, пробував рахувати: один, два, три, чотири... Але все дарма. М'яка долоня сну не лягла на моєму чолі.

Годинник стукав на стіні рівно, розмірно, ритмічно.

Одначе моє серце не дало достроїтися до його спокійного темпу.

Уява хвилювала, мов розбурхана вода. Думки, наче брижі, впливали, мерехтіли, вовтузилися, плуталися, проблискували, дрижали, яснішали, темніли й танули безслідно. Розприскувалися, мов іскри, й гасли. Але в підсвідомості родилися нові й знову вистрибали на поверхню. І знову маяли, блимали, кружляли, доки не потухли й не розплилися. Це повторялося раз у раз, раз у раз безперестанку. Якісь дивовижні примари, розвійні

тіні, розпливчате привиддя, постаті без обличчя й обличчя без обрисів, знайомі й незнані, близькі й байдужі, гостродійсні й імлісті, виразні й туманні, чітко нарисовані й безформні, мінливі, метушливі, плавкі, воружкі, рухливі й непорушні, легкі й олив'яні, невпійманні, безбарвні, безколірні, дивно сірі, тьмяні, безмовні, безшелесні, безгомінні, мов з цього світу й мов не з нього. Відштовхував їх від себе руками та ногами, а вони падали на мене, мов листя з дерев, накривали собою, чавили, душили, пригнічували. Холодний піт бучавів на висках.

(Враження цього вечора були занадто сильні, щоб міг я тепер міцно, кріпко, безжурно спати. Це не було видиво, це справді вона. А може, таки не вона, а лише привид. Настирлива, улізлива, млосна, солодкава музика дослівно млоїла мене. Хто Соню туди завів?)

Дніло.

Темрява ночі сіріла, половіла, линяла, мов старе хутро. З однобарвної чорної площини почали виступати зразу бліді, замазані, недокладні зачерки поодиноких речей, мовби на таблиці рисував хто сивою брудною крейдою. Згодом нестійкі обриси дебелишали, хмарні, сірі плями набирали живої крові кольорів. З одностайного паперу ночі вирізували ножиці дня силуети постатей, а пензель світла клав на них теплі барви.

Довго й даремно кликаний сон не злинув на втомлені повіки й зарання. Годі. Хоч я цієї ночі майже зовсім не спав, зірвався з ліжка скорше від усіх удома. Ніяк не міг видержати в цій недоцільній шамотні з безсонням. Якийсь підсвідомий неспокій, якісь невпійманні, невиразні передчуття поставили мене на рівні ноги.

Змив себе холодною водою, здригаючись від свіжої лоскотливої розкоші, обтер грубим, їдким рушником і поволі надягнув плаття.

За вікном клекотіла весна водограями пахощів. Спраглий вітер пив жадібно краплини рясної роси й обсушував стеблини трав та пелюстки квіток.

День підпалював понад далеким узгір'ям ватру сонця.

Ранок був такий подібний до вчорашнього, коли ти від'їхав. Твої останні слова бриніли в ушах, немов комахи.

Одначе я не радів, не відчував ніякого вдоволення, навпаки, мав дивне враження, що якась дуже важка струна мого «я» раптово тріснула, перервалася й уже більше не грає. Струна єдина, незабутня, доконечна, необхідна, нічим не замінна. Підсвідомість воркотіла глухо й грізно. Що вона знала?

.....

.....

Не минула година, коли замаяла на ганку жовта шапка листаря.

«Марку!

Прости мені, що не маю сміливості сказати тобі цього просто до віч, що вживаю посередництва німого, холодного паперу, коли можу миттю побачити тебе самого, як лише тільки цього забажаю. Ти живеш побіля, тільки ріка ділить нас, але я не можу зважитися перейти мостом. Не маю відваги стиснути, як давніше бувало, твоєї долоні.

Знаю, що це буде для тебе гострий та несподіваний удар, але ти видержиш його спокійно й непохитно. Адже ж ти молодий мужчина й тобі не личило б інакше. Вірю, що не засоромиш мого поняття справжнього мужчини, не зрадиш образу, що я його витворила собі про тебе.

Не буду завивати стріли в бавовну, ані полину солодити цукром. Це для тебе зайве. Поставлю справу серйозно й руба. Пам'ятаю, ти ненавидів тих, що б'ють п'ястуком у шовкових рукавичках.

Знаєш, що нашу зимову пригоду я відпокутувала довгою хворобою.

Зрештою, ви оба до мене навідувались не один раз. Тоді я багато передумала, чимало перебалакала сама з собою, переглянула й перевірила всі свої думки та почування. Відома річ. Вечори довгі, наче вічність, безсонні ночі, сестра хворих — самота, кажуть, глибше подивитися в своє нутро. Тоді бачимо такі тіні та сутінки, що ми їх перше не завважали, тоді постерігаємо такі признаки, що ми їх досі в звичайнім житті не мали часу запримітити. Тоді посилюється наш внутрішній зір. Стає гострий і хватає речі давніше невпійманні або й зовсім закриті. Серед цих непроспаних ночей я глянула крізь нове скло на наше кохання й дійшла до висновку, що вразить тебе боляче. Пригадуєш собі, що наша любов почалася при фальшивих сигналах. І правдивою хіба вона ніколи не була. Не перечу, я думала досі інакше. Був час, я щиро вірила в дійсність цього почуття. Я тоді була б глибоко здивувалася, коли б хто запевнював про що інше, я була б ще як розсердилася, коли б хто хотів захитати цю віру. Одначе тепер я дивлюся на це іншими очима. Не вмю відповісти, чи перше я оббріхувала

себе, чи справді відчувала те, про що була свято переконана, а щойно згодом пізніше змінилася. Коли почування минуло так легко й без потрясінь, хіба не було воно таке доглибне, хіба не вросло своїм корінням у спідні шари душі? Знаю, мої слова для тебе жорстокі, але рубаю ними без хитання, щоб між нами не стояла брехня хвилевого настрою. Навіщо нам цієї огорожі, навіщо нам цього миру? Він на погляд ніжний, тонкий, тендітний, але спробою може стати дійсним кам'яним муром, справжнім тягарем. Краще бути вільними і не в'язати собі майбуття хоч шовковими, але зате поплутаними та складними вузлами. Краще спинити гру перед порогом, що за ним могла би ждати життєва відповідальність. Не обманюймо себе дітвацькими привидами, забаганками, примхами й відрухами. Це, що тільки діткнулося поверхні, а не зуміло ввійти вглиб, не може бути завдатком і засновком прийдешнього. Наше кохання не видержало спроби самоти, спроби з усіх найпевнішої й найдоцільнішої. Виявилось нетривке навіть супроти такого буденного

удару. Воно вже при своєму народженні носило в собі насіння нетривалості. Час дозволив йому пустити кільці, зацвісти й відцвісти.

Не обвинувачуй свого друга. Ти сам знаєш, що він не згодився би на роль цього третього. Я не знаю, де він. Він явно мене цурався. Так рідко його бачила, а одначе я тепер, щойно тепер зрозуміла, що тільки з ним могла стати щасливою. Одначе не підозривай мене, що це тільки звичайна заміна предмету почувань. Був один, а коли став нудким, знайшла другого. Це було би несправедливе, кривдне спрощення складного по суті явища. Ти не надокучив мені ніколи, й я не шукала іншого. Це не пересит і бажання нового. Ми не змогли досі нашого почуття заспокоїти, не те щоб ним пересититись. Ми не мали ще часу і спромоги нудьгувати з собою, й я не замінила тебе Ігором. Хіба знаєш настільки свого друга, що не можеш мати ніяких підозрінь супроти нього. Між нами не було й немає жодного роману. Ми від цієї звісної події взимі досі не бачилися. Не говорили з собою, не обміняли

одного-однісінького слова,
одного-однісінького погляду, не
писали до себе нічого, навіть не чули
про себе ніяких вісток. Я втратила
слід його існування. Одначе власне
тепер, коли життя вичеркнуло його з
моєї дійсності, він виринув у моїх
почуваннях. Але він про це не міг і не
може довідатися. Бо не тільки є
несвідомі думки, але й несвідомі
почуття. Я його любила в
підсвідомості від самого початку, а
тебе тільки як його найближчого
друга, як когось, що нерозривно,
нероздільно, нерозв'язно з ним
сполучений, сливе як його тінь.

Знаю, що це виявлення вколе
їдко, доглибно, дошкульно твою
мужеську гордість і самолюбство. Але
ти не є чванливий ні перед другими, ні
перед собою, й проковтнеш цю гірку
правду без зайвих слів ремствування.
Я цілком певна, що ти не зненавидиш
мене за неї й простиш мою сумну
помилку. Жертвами цієї помилки
стали й я, й ти.

В ці безсонні зимові ночі я
освідомила собі своє справжнє
почування, накінець долетів до мене
його дійсний голос. Спонукою до

цього була хіба довга самота, що роз'яснила мені темні нетрі мого власного «я». Сьогодні чую, що не знайду без Ігора щастя. Марку, вірю в твою шляхетність, лицарськість, накінець, у твою приязнь для нього й любов до мене. Саме тому, що мене любиш, допоможеш мені відшукати його й не станеш нам на перешкоді. Ти сам розкажеш йому про мою таємницю й завернеш його до мене. Це Соня тебе просить, це її єдина й остання просьба.

Може, забагато домагаюся від тебе, але дозволяю собі на це тільки тому, що вважаю тебе справжнім мужчиною й справжнім другом. А передусім тому, що вірю в твоє велике кохання до мене. Ти напевно сповниш це. Крім своєї приязні та вдячності нічого тобі за це не дам, але хоч раз у житті побачу чин дійсної посвяти й буду горда, що маю такого приятеля. Може, не маю права жадати від тебе самовідречення, але почування не зважають на слухність і справедливість, не признають послідовності. Можливо, що твій розум осудить мене, але серце простить мені. Саме те серце, що я

йому завдаю непробачну кривду. Перед сповідальницею твого кохання стане легким мій кожен непрощений гріх.

Не буду тебе морочити марудними порадами цього роду, як: забудь, знайди собі другу, будь щасливий без мене. Не буду повторяти трюїзмів про обов'язки, задуми, постанови, про все те, що маєш виповнити й що повинно дати глузд твою життю. Це цілком непотрібне, це зовсім зайве. Найкращим дорадником кожної людини є вона сама. Гін життя кожного з нас є стократ мудріший від усіх золотих думок і признаних правд. Він поведе тебе, як і досі бувало, уперед, і вкаже тобі єдиний правильний шлях. Він стане сторожем на порозі твоєї свідомості й не допустить до неї вужа розпуки, чи навіть оси знеохочення. Без спротиву й негодування приймеш свій пай. Знайдеш спроможність перенесення сили почуття на іншу ділянку й використання її на іншому полі. Наша духовна напруга не йде ніколи внівець, хоч утратить свою зовнішню основу, свою річеву спонуку. Тільки треба

вміти відповідно нею покермувати й покласти в неї нову суть. Треба пересунути її до іншої дійсності.

І ось я мимохіть забрела в поради. Чую їхню трафаретність, а навіть деякий відтінок самолюбства. Щоб лише мені було гаразд, а ти поможи собі так і так. Чи, проте, не є вони правдиві?

Одначе я зовсім тебе не покину, й ти не відштовхнеш мене гнівною рукою. Залишишся моїм найкращим другом, моїм і його. Будеш нашим братом і порадником, товаришем щастя та горя, долі та недолі, успіхів та невдач. Не поталанилося тобі знайти в мені кохану, зате знайшов найщирішого приятеля. Знову відчуваю, що нехотя подаю тобі гіркий порошок у шоколаді. Але сам признай, чи ці слова не є справді щирі, чи ці запевнення не походять із серця.

Кінчу цей довгий лист з міцною вірою, що мене не розчаруєш, що виявиш себе таким, за якого тебе завжди вважала й досі вважаю. Я тепер у важких обставинах. Коли зараз не стріну Ігора й він не подасть

мені помічної долоні, може скоїтися зі мною лихо.

Прощай!

Твій друг

Соня».

.....

.....

Ходив по кімнаті неспокійною, уривчастою ходою, приголомшений, під враженням щойно прочитаного листа. Думки розблискували манливими, мінливими вогниками. Щохвилини повертав настирливий, уїдлиий рефрен.

...і це якраз тоді, коли саме ти постановив посвятитися для нас, коли власне від'їхав, щоб не стати нам на перешкоді.

Раптово відчинилися двері й появилася в них мати. Була бліда, а в тремтячих долонях тримала газету. Не могла видобути слів. Заїкувалася:

— Твій тов... цей, що в нас жив... твій при... твій приятель...

— Що?

— Читай!

Щоденні вісті, 15 травня 1930

ст. 5

Новинки

Самоходова катастрофа. Учора в самому середмісті на найрухливішій вулиці Центральній навпроти Народного Банку трапився знову нещасний випадок. Вантажний автомобіль переїхав молодого асистента хімії на нашому університеті п. Ігора Забарського, що саме переходив бульваром. Покликаний лікар Рятункової Станції ствердив негайну смерть. Шофера арештовано, але по складенні протокола випущено на волю. Як посвідчили свідки, давав він зовсім правильно остережні сигнали. Молодий учений, мабуть, їх не чув.

* * *

11

Ігоре, чи ти згадуєш про мене там, на другому березі?

---

¹¹ По смерті Ігора

Прости мені, що смію викликувати твоєю такою близьку й такою далекою тінь. Прости мені, що не шаную твого великого спокою, що поважився колотити твоєю святу тишу.

Такі свіжі, такі недавні спомини, й одночасно такі далекі. Не маю певності, чи це не діється сьогодні, а одночасно чи це взагалі коли-небудь було. Ці події такі гострореальні й такі недійсні. Розвиваються саме тепер перед моїми очима, але дивлюся на них крізь закурену кіптявою шибу. Хочу вимазати, витерти кіпоть, але це мені не вдається. Події віддаляються, утічуть від мене, накри-ваються занавісою імлі, розпливаються, тануть у небутті. А так ще недавно стискав ти мою долоню.

Виймаю з шухляди пожовклий вирізок з газети. Читаю, мовби вперше, мовби щойно приніс його листар, а одночасно, наче казку з дитячих літ або вирвану сторінку з сенсаційної повісті.

Щоденні вісті, 16 травня 1930

ст. 2

Загадка вченого

*Трагічна смерть молодого
вченого під колесами самоходу
викликала чималий відгомін у нашій
пресі. Ми негайно вислали нашого*

репортера, щоб призбирав подробиці про нещасливий випадок і про його жертву. На цьому місці подаємо інтерв'ю з відомим професором нашого університету др. Емілем Гавельським, що його асистентом та учнем був покійний. Проф. Гавельський є нашою найвизначнішою повагою в ділянці органічної хімії.

Редакція

Стіл закинений книжками й числами грубих загра-ничних природничих журналів. Шановний сивоволосий професор проходжується задумливо біля великого вікна. Приймає мене ввічливо, з сумною усмішкою. Коли довідався про ціль моїх відвідин, балачка переходить скоро на властиву тему.

— Забарський працював у мене від початку своїх вищих студій і був справді моїм найкращим учнем. Без огляду на свій молодий вік мав уже в своєму науковому надбанні сливе що й десяток менших та більших розвідок і статей. Крім цього, цікаві

лабораторні досліді, переведені спільно із мною. Робив дійсно надзвичайні надії на будуче, не переборщимо, коли скажемо, що заповідався небуденно. Наймаркантнішою його прикметою було вміння лучити педантичну точність дослідника з широкими овидами мислителя. Мав не тільки основне знання в ділянці органічної хімії, але також великий засіб відомостей з усіх природничих наук, а навіть і спекулятивної філософії. Найкраще знаменує його зацікавлення, його методу й його можливості розвідка про індетермінізм у природознавстві.

Тут добрячий професор перериває, порпає в кучугурі книжок, що лежать на столі, й добуває з неї товстенні числа відомої «*Zeitschrift für Naturwissenschaft*». З батьківською чутливістю гладить їх, усміхається до них, перекладає, аж укінці знаходить бажаний номер. Розгортає дрижачими руками сторінки зшитка.

— Ця розвідка — це не була тільки інформаційна стаття про модні заграничні напрямки. Вона

*вміщує в собі далеко багатший зміст.
Це справжня оригінальна студія.*

*Накінець дозволяю собі
запитатися шановного розмовника,
як здивляється на причину
катастрофи покійного Забарського.
Професор не вміє відповісти й
безпорадно розкладає руки. Пригадую
обставини трагічної події. Як відомо
з учорашніх щоденників, шофер їхав
цілком правильно й остерігав
приписаними сигналами. Поліцей, що
кермував тоді вуличним рухом, давав
також відповідні знаки. Молодий
асистент ішов, наче сліпий та глухий.
Чи це об'яв славнозвісної
розгубленості вчених?*

*Професор усміхається, тепер
здіймаючи свої великі окуляри.*

*— Ні. Покійний не був ніколи
розгублений, навпаки, був дуже
важливий, жвавий, проворний,
уто-ропний, чулий на зовнішні
спонуки. Умів думати, ще як умів
думати, але задумливо не ходив
поміж людьми. Не замикався ніколи в
своєму нутрі, умів дивитися й
слухати.*

— Отже, самогубство?

*На щире, простодушне обличчя
достойного господаря лягла тінь
задуми й суму.*

*— Не знаю. Цього дня перед
полуднем був у мене. Нічим не
зраджував самовбивчого наміру,
нічим не виявляв лихих думок. Був
зовсім спокійний, навіть оживлений і
бадьорий. Довго балакали ми про
останні новини в природознавчій
літературі, переглядали новіжурнали.
Говорив, що на днях покінчив нову
розвідку й вислав її до берлінської
редакції. Я зацікавився дуже цією
студією. Він обіцяв мені принести на
другий день відпис рукопису. Уже
його ніколи не принесе. Уже ніколи...
Жартував, кидав легкою рукою
дотепи, оповідав якісь анекдоти про
нашого знайомого, одного
математика, псссс...*

*Тут приємний розмовник
усміхнувся хитро й добряче, але
миттю споважнів. Продовжував
далі, витираючи хустиною окуляри.*

*— Ні, ні. Нічим не об'являв
понервування, внутрішнього
неспокою, знеохочення, розпуки.
Зрештою, не мав до неї причини. Не
згадував мені ніколи про жадні*

невдачі або нещастя. Правда, останніми часами я довго його не бачив. Мав застудитись зимою на якійсь проїзді саньми й мусив лишитися в батьків на селі. Так писав до мене. Але це минуло безслідно, без яких-небудь наслідків. Власне, щойно вернув до столиці до своїх зайнятій і обов'язків, вернув погідний, веселий і вдоволений, як звичайно. Ні, такою не може бути людина, що має за кілька годин наложити на себе руку.

— У такому разі треба погодитися, що молодий учений узяв свою загадку із собою назавжди.

— Так.

Цим словом покінчив шановний професор нашу розмову й стиснув мою долоню на прощання. Я вийшов, дякуючи щиро за цікаві інформації.

С М.

Читаю ці слова хіба вже сотий раз і за кожним разом відслонюють для мене новий зміст. Вертаю до них, наче до улюбленої повісті або до найкращих віршів. Для звичайного читача це байдужий некролог, пересічна посмертна загадка з обов'язковими в такому випадку похвалами, переборщеними суперлятивами, робленими жалями з приводу втрати якогось там либонь

багатонадійного юнака, підбарвлена для цікавості формою розмови й дрібною буденної сенсації. Зрештою, річ досить зручно написана. Для мене слова ці мають запах здавленого, погаслого щастя й незбагненної таємниці, насовують безконечні сполучення думок, ворухать нескінченний ланцюг споминів. Дослівно хвилюють мене, наче нові враження. Відчитувані сотий раз, нічого не втрачають на своїй силі, на своїй яскравості.

Ні, я ніколи не погоджуся з жорстокістю, безумством, безглуздям того, що називаємо долею. Що це є доля? Що значить це коротке, милозвучне, дзвінке слово? Гарне, кругле, ніжне, витончене, тендітне, пахуче. Ви знаєте запах слів? Говоримо: така наша доля, доля дала — доля взяла. Повторюємо тисячokrat це слівце й не розуміємо його. Може, власне тому, що його так часто повторяємо. Є слова, до тієї міри зрозумілі, що аж перестаємо їх розуміти. Їх звук витончується, набирає гнучкості, вигладжується, мов камінчик у воді. Стають легкі, мов порошинки піску. Їх зміст росте, переростає первісні межі, аж накінець не може поміститися в своїй малій шкаралущі. Тоді настає смерть слова. Звук лишається на землі, зміст відлітає. Але мертві слова кружляють далі між людьми.

Ні, Ігоре, я не розумію того, що скоїлося між нами. Слово «доля» не вияснює мені нічого, зовсім

нічого. У тій довгій розмові з тобою, що вже наближається до кінця, я перейшов майже все.

.....

.....

* * *

12

Золота осінь.

Мідним листям завітчана, спілими яблуками закосичена, червоним верховіттям вінчана, сивим павутинням залентчена, отавою замаєна, стернями обперезана, цвіркунами розшвана.

Линуло листя з лип, кленів, дубів, осик, вільх, ясенів, буків, яворів, топіль, грабів, осокорів, беріз, в'язів, вересів, каштанів, берестів. Линуло жовте, солом'яне, помаранчове, рожеве, мосяжне, бронзове, червоне, руде, малинове, криваве, пурпурове, фіалкове, гниле, синє, чорне, сиве, срібне. Водограї барв, струмені кольорів, потоки яскравих плям і ніжних півтонів, оргія ядерних, гострих мазків і тонких начерків. Густий, ситий, теплий олій і тендітні, легенькі пастелі. Прості, великі, суттєві лінії й маніжні, штудерні,¹³ складні

---

¹² Зустріч

¹³ *Штудерні* — вишукані.

закарлючки. Тисячобарвна пісня осені. Спіла пісня життя. Повна, кругла, яра, соковита, наче стиглі яблука в саді. Пахуча медом у пасіках і житом у шпихлірах. Щедра, розтратна, гучна, великодушна, пишна. Пісня довершеної, досконалої повноти. Полудне. Сьомий день по праці.

Поля безлюдні, порожні. Їхній плід спочив у набряклі клуні, гумна, токи, гамазеї, а вони віддихали по важкій та томлячій дії родження. Хоч цей короткий час могли ледачо дармувати. Прийшла солодка охолода спітнілим від жари літа грудям землі. Прийшла лінива розкіш безділля втомленим, чорним долоням. Сите ледарювання при накритім столі. Вдоволення, виставність, багатство, відпочинок, сонливість. Задума, яка появляється завжди в тих, що мають багато вільного часу.

Спрожогоу майнула на стерні польова миша. Котилася швидко загонами, борознами, межами, підстрибала жваво вгору, сміялася бадьоро вушками, виверталася рухливо, обнюхувала цікаво забуті колоски, гойдалася чудернацько на задніх лапках, моргала дрібними, наче порошинки, очками. Тішилася з нічого без пуття й без тямки. І, може, власне в цій безглуздій радості малої сірої миші був найбільший глузд. Найбільша мудрість

життя. Знання, рівне мудрощам поживклих пергаментів, запилених фоліантів, накопичених книгозбірень. Наче заблукана усмішка минулої весни, мерехтіла над скибами життерадісна мордочка куцої філософки природи. Була найяскравішим протиставленням до непорушної втоми оточення й до його важкого, багатого вбрання та одночасно найкращим його доповненням. Була незавважним знаком вічної перекірливості невсипущих, невтомних сил життя, залятого в зовнішні постаті землі.

Жовте павутиння доріг, нав'яне кругойдучими вітрами. Шляхи невідомо звідкіля й невідомо докіль. Стежки таємні, наче прийдешнє. Хто пов'язав мотуззям шляхів землю з небом?

Віз плив туманами сивого курива. То виринав понад хвилі пилюки, то потопав у жовте плесо. Колеса краяли греблі пороху, немов швидкий човен бурхливі вали каламутної води. Грузли в піскове борошно, наче в хитке трясовиння.

Марко плющив очі від пилу й від соняшного блиску. Порошинки втискалися в уста, у ніс, у горло, застрягали між волоссям, налітали за комір. Виплював їх з пересер-дям, струшував з рукавів і віддихав з пільгою, коли віз добувався на коротку мить з кучерявих, густих хмар. Під повіками нестерпно пекло, й рука нехотя підносилася, щоб розтирати зав'яні піском очі. Свідомість остерігала

його перед цією необережністю. Отож моргав нетерпеливо й розширювалися зіниці, немов квітки на світанні. Тоді бачив широкий краєвид, облитий медом осені.

Перед ним лежали далекосяжні пожовклі поля, наїжені колючими стернями, й далечінь, заслонена високим обрієм. Перед ним лежало невідоме майбуття, закрите стіною часу. Поза ним воліклися тяжкі бовдури куряви. Слідком поза ним воліклися також і важке минуле, замкнене в чотири стіни тюрми, що її саме недавно покинув. Колишне, наче тінь за плечима, прийдешне, наче імла перед очима. Мряка накриває тінь, і розпливаються їхні межі. Усе стає суцільним сутінком. Минуле тане в майбутнім і затираються їхні границі. Приходить безчасова, понадчасова й позачасова хвилина. Існування в четвертому вимірі, у вимірі думки.

Марко жив тепер поза межами відчування. А може, відчував так сильно, що його чуття не мало грані. До речі кажучи, чи це не все одно? Іноді сприймаємо враження так інтенсивно, що аж стають нам байдужі. Коли спонука перевищає нашу відбірну спроможність, свідомість самозбереження заслонюється перед нею, зачиняє свої двері та вікна. Розмірно завелика сила удару викликає таку саму протидію. Тоді чуємо, але не відчуваємо. Ми є потрясені якимсь явищем і не завважуємо його, проходимо повз нього зовсім спокійно, минаємо

його, наче звичайний, буденний випадок. Свідомість заздалегідь остерігає нервові проводи, загодя приготує їх так, що вони не переносять вражень до неї, але, навпаки, зіштовхують їх униз. Свідомість перетворює враження в такий спосіб, як вгнуте дзеркало — образи предметів.

Їхав з тюрми й не тішився з нічого. По кількох місяцях перший раз ловив очима розвійний безкрай обрив і дивився перед себе зовсім байдуже. Легені, затхлі від гнилого, вогкого повітря, перший раз перебив свіжим вітром, переполоскав лагідним подувом піль, наче холодною водою. Одначе це не принесло йому жадної полегші. Бодай так йому здавалося. Привиклий до малого обсягу в'язничних кімнат, до їхньої вузуні й стислої обмеженості, до кислої задухи непродувних казниць, п'янів від запаху просторів, від далекої синяви неба, від свободи невгамовного гону вітрів, упивався горілкою безмежжя. Голова ходила ходором, наче на гойдалці або коли вихилимося через стіну літака. Небо кружляло над чолом, мов рухома пересувна кльоша, мовби хто обертав колесо овиду. Світ ставав кератом, а Марко його віссю. Усе вихорилося, ворочалося повільним, одноманітним, одностайним крутежем. Обриси затиралися, замазувалися сивою імлюю, рябі, яскраві барви зливалися в одноколірну жовтяву площину. Границя між небом а землею розвіялася, одне з

одним перемішалось. Небо під захід сонця сплинуло золотим струменем, на поля лягла темно-синя, сливе фіалкова тінь. Жовті й червоні попруги, руді цятки, блакитні сутінки, голубі, сизі померки вовтузилися, клубилися, плуталися, переливалися, заходили одне на одне, танули одне в одному. Годі було розрізнити, де є небо, а де земля. А також важко пізнати, де кінчиться дійсність, а де починається уява.

Краєвид плив повз очі, уші, уста, рамена стобарвною, бурхливою рікою, розлитою повинню. П'янкий подих безкрайого простору й химерна метушня водограїв барв дурманили свідомість, наче опій, пускали в чорторий думки й притуплювали вразливість. Вертав з тюрми до рідного містечка, бачив ізнов знайомі лани, позолочені бабиним літом, і не думав зовсім ні про що, не цікавився нічим, був до всього байдужий. Замість радощів, легкості, здоров'я, свіжості відчував дивну обважнілість. Незрозуміла йому самому мертвота обгорнула голову, руки та ноги, недійсне мотуззя прив'язало його до воза, причавило невидимою скелею в садженні. Почував себе бездушною колодою, що її везуть невідомо куди й навіщо. А може, власне поверхня його свідомості була занадто схвильована й скаламучена, щоб думка й нерви могли вільно й правильно діяти. Найвища бурхливість і найвище отупіння, крайнє

зворушення й крайнє безчуття межують дуже близько із собою, лежать на одній площині побіля себе.

Бо коли б не обкутала імла несвідомості вражень та думок, бачив би розкішну різку жовтня, чув би лебєдину пісню природи. Соснові пахощі вітру, лоскотливий дотик гарячого піску, звіряче тепло родючої землі, ледачий відпочинок нагрітої літом життєтворної розпусниці.

Осінь розкидала навкруги сріблясті вінки павутиння, розпинала білі повісма на червонім листі каштанів, обмотувала ніжним волокном гостру кільчасту стерню, вишивала шовковою мережею зелень трави, пряла довгі нитки на кужелі лип, заплітала ясні коси на вербах і березах, висмикувала тонкі мотузки з кучерявої пряжі, розвішувала легкі сіті над шляхами. Зоставляла тенета на людську тугу. Осінь, розспівана мідним лускотом тріскучих каштанів і шумливим шорохом падучого листа.

Але серце Марка не попало в сильце осені. Серце, збайдужніле на красу оточення. А може, власне п'яне шоломливим чадом природи. Куняв на возі, колиханий сонним гойданням.

Навпроти на шляху замайоріла тїнь. Навстріч наближалася дрібна постать, закутана сутїнками грядучого вечора. Ішла поволі, дуже поволі. Непевно, боязко.

Довго не завважив її. Дивився кудись у порожнечу, кудись понад крайнебо, кудись у безвість. А може, загалом нікуди не глядів, хоч очі були розплющені. Знічев'я виринула з померків перед возом, наче з-під землі. Стала віч-на-віч, осяяна червоним блиском заходу.

Зударилися із собою два тихі, пронизливі оклики.

— Соне!

— Марку!

Приспана, безвладна воля не спромоглася на зусилля, щоб задержати віз. Дві дороги розминулися повз себе, роз'їхалися в дві противні сторони. Навіть очей не звернув позад себе.

Два шляхи розійшлися назавжди.

.....

.....

Ішла далі.

Волілася безтямно, бездушно, безцільно, приставала без причини, прискорювала нехотя ходу, звільнювала її мимохіть. Спотикалася об каміння, шпорталася в вирвах мілкового піску, плутала дерев'яні кроки. Дивилася перед себе незрячими очима, стояла довгі хвилини зовсім непорушно. Без потреби підривалася до швидкого темпу, без цілі підносила голову на небо й миттю знову хнюпилася вниз. Руки хиталися безвладними, обважнілими рухами, іноді здригалися

неспокійними, короткими, уривчастими жестами. Скрутила на бічну дорогу, пізніше завершила польовою вузькою стежкою.

На обрії цвіла полум'яна рожа заходу.

З-за узгір'я виринули раптом довгі блискучі шпуги рейок, напнуті, наче тятиви велетенських луків. Сяли спокусливим, лукавим блиском.

.....

.....

Срібна ніч, накрив абажуром тіней самотній біль людського серця!

14

Старий Шут кружляв між столом і ліжком з затисне-ними п'ястуками. Важкі, дебели кроки дудніли глухо в низькій, убогій примерклій кімнаті. Борсався, наче зловлений і замкнений у клітці хижак. В очах маяли зловісні, похмурі блискавки.

На ліжку лежала Соня, зануривши обличчя в подушку. Плечима потрясало нервові дрижання. Хлипала тихо, безголосно, безмовно, безслізно, німо. Одну руку встромила під заголовок, друга тремтіла поверхи, мовби перебирала струни.

Горнулася до подушки, обіймала її, начеб шукала в неї рятунку. її дрібне тіло шулилося, наче шмагана батогом мала тваринка.

Ляпав дощ.

Хмари курилися сувоями диму. Сумні осінні хмари, непроглядні, наче вічність.

— Простіть мені, тату!

Похмурий, одноманітний стукіт чобіт об долівку.

— Простіть мені, тату!

Грубі чоботи лупали розмірено й тупо.

В квадратах маленьких шиб сірі, брудні плями. Нічого не видно. Дощ дзеленькав стогінливо об скло.

Заялозена вуглям і мазью блуза морщилася на пригнутих додолу плечах машиніста.

— Я невинна, тату!

Затовщена, блискуча від сажі блуза розправилася гладко на плечах, напнулася, мов тятива лука.

Дощ хлюпав роздзвінно об рейки. Холодні краплини полоскали гаряче залізо, розігріте недавнім переїздом вагонів.

— Не вірите мені, тату?

Змочена дощем шапка піднеслася з голови й упала на лавку.

— Не вірите своїй доньці?

Мозолиста порепана долоня зім'яла раптово мокрий кашкет.

Дощ падав одностайно, одноманітно, монотонно, сонливо, марудно, нудко, безнадійно.

— Боюся... Чому ви...

Чорні від палива пальці зціпилися судорожно в німім, але багатомовнім жесті.

Пальці поринули глибоко в скуйовджену, густу, припорошену інеєм старості розкошлану чуприну.

Осілля чвиря, сіра й сумна, наче людська доля. Немає початку й немає кінця. Принаймні, ніхто не вміє ясно означити, коли зачинається й коли кінчиться. Бодай ніхто не завважає її меж. Приходить невідомо звідкіля. Виринає десь із-за лісів, десь від заходу або від сходу. Небо сіріє. Ясна блакить линяє, половіє, сповивається сивою імлюю. День у день стає бруднішою й туманнішою. Над обрієм усміхається сумно слізна сльота. Розливається широкий струмінь розледаціння й безділля. Мляве бажання дармувати обтяжає руки й ноги. Осоружна нудьга вверчується до костей. Остогидливий смак порожнечі лоскоче млосно язик. Глуха й тупа тиша відбирає всім звукам їхню дзвінкість. Одноманітна сірина вкриває всі речі й забирає барвам їхній блиск. Загальне притуплення, причавлення лягає на наше оточення й відіймає запахам їхню гостроту й приємність. Мерзотна

вогкість утискається в кожну клітину нервів, розпливається в кожній частинці крові. Люди ходять похнюплені, носять у серці невисловлену тугу й несвідомий сум. Не говорять про це між собою, й оця невисказаність мучить їх, наче важка таємниця. Загадка щоденних трагедій. Недоспівана пісня людського життя. Слітна осінь дошкульна, наче біль зубів. Така терпка, така гірка й така буденна.

Ось така негода стояла над похилою хатою машиніста, над близькими рейками й над далеким містечком. Безрадісна, немов душі тих двоє простих людей, що ними торгав німий біль.

Протяжно стугоніли міцні, повільні кроки на твердій долівці. Приплющені очі, мабуть, не бачили нічого. А може, дивилися далі туди, де недобачують відчинені. В устах тримав люльку, вже давно погаслу. Сливе що й не завважив цього. Пригорблена кремезна постать кидала велику тінь. Людина й тінь наближалися до себе й відда-лювали, зустрічалися й розходили, подавали собі долоні й розлучувалися. Іноді ставали, нахилялися до себе й виявляли собі щось страшне, щось жахливе. Людина й тінь про щось шепотіли, людина й тінь змовлялися таємно. Обличчя було кам'яно непорушне. Одна-однісінька риса не задрижала. Людина була вирізьбленою тінню, а тінь живою істотою.

— Я невинна, тату.

Шапка піднеслася раптово з лавки.

— Простіть мені, тату!

Кашкет закрив глибоко чоло, дійшов майже до очей.

Ляпав дощ.

Старий Шут луснув гостро дверми й вийшов з кімнати.

* * *

15

Начальник станції нудьгував.

— Собача погода.

Куриє сьогодні вже десятку папіроску. На сніданок проковтнув для підбадьорення дві чарочки, але все це нічого не допомогло на безнадійний настрій. Ворушився, наче дерев'яний манекен.

Голомозий, підтоптаний добродій у чорному піджаку з малими, жвавими очками. Облив дешевим одеколоном залишки волосся по обидвох сторонах круглої голови й причепує чорні тендітні вусики. Підсмикає їх з помітним удоволенням і дивився довго в кишенькове свічадо.

Дотикався з приємністю до гладко обголеного обличчя, оглядав з усмішкою вставлені блискучі золоті зуби. Вийняв з нагрудної кишеньки парфумовану шовкову яскравобарвну хустинку, витер злегка імлаве дзеркало, ще раз переглянув дбайливо виплекані виски, чи бритва не залишила де якоїсь самотньої волосинки. Потер мокру шкіру гладеньким галуном і сикнув, наче вжалений бджолою. З невтримною, невтаємною розкішшю обтягнув гарячу скронь тонкою верствою рожевої пудри. Обтрушував пахуче борошно поволі, ледачо, насолоджуючись кожним жестом. Ще раз повів долонею по чубі, що видатно вилисів, і позіхнув широко, щиро, сердешно. Була в цьому лінивому відрухові глибока нудьга й явне кохання.

Саме покінчив десяту папіроску, жбурнув недокурок до плювачки й сягнув машинально по нову. Заклав ногу на ногу, плечі подав сонливо взад, голову перекинув на поруччя й затягався глибоко запашним димом. Чув неозначену, безіменну, незрозумілу порожнечу й дивну насолоду. Може, власне, кохався цією порожнечею. Так солодко, так кохано не думати нічого, зовсім нічого. Хай осоружну працю думання заступить лоскотливе, приємне, пахуче куриво. Хай обвіє всі закутки уст, горла й грудей, хай перейде до крові й мізку. Хай розтане, хай розплинеться жилами. Як розкішно чути сонний запах диму в

кожній клітині тіла! Хай там кажуть собі: зневіра, знеохота, розпука, нудьга, безпросвітна темрява, безрадісна сірина. Все ж таки варто жити, хоч би для цього запашного курива.

Бо справді, який є глузд життя. Жінки? Е-е-е-ех... Тільки клопіт. Ще дві, три ночі — хай собі. Можна видержати. Але пізніше — здригнувся ввесь від стіп до голови — бррррр... Сльози, стогони, плачі, хлипання, млості, претензії, тітки, бабусі, дядьки, батьки, чоловіки, наречені, гонорові справи, судові скарги тощо... ну, й гроші. Уже на саму згадку відчувається запах амоніаку та етеру й мерзенну вогкість сліз. Навчений досвідом, тримає тепер у шухляді дві пляшечки цих плюгавих рідин і сливе тузінь хустинок. На всякий випадок. Ану, котра прийде й стане мліти. Обережність ніколи не зашкодить. Дві, три ночі, а пізніше ще більша нудьга. Таки правду сказав філософ, що найкраща самота. Що за філософ? Що мене турбує якийсь філософ? Чи я зсунувся з глузду, щоб цікавитися філософами? Агій на них! А проте що правда, то правда. Чи не краще ось так сидіти собі й курити папіроску? Менша витрата, менший кошт, менший наклад, менше зусилля, зате більша вигода, спокій, тиша та вдоволення. Немає жалів, голосінь, нарікань, погроз. Не треба нікого рятувати, не треба нікому давати до нюхання етер. Лишається єдиний правдивий, вірний, щирий, сердешний,

незрадливий, незамінний, незаступний, незабутній, непохитний, беззакидний, безхибний, безцінний приятель — дим.

Подивився в вікно.

Дощ саме ущух. Сиве, важке рядно неба висіло над розмоклим, розхляпаним подвір'ям. Сіяла ще дрібна, рідка мжичка.

— Хай собі, але погода таки погана.

Люди базікають про мене, верзуть ні те, ні це. Хай собі... Проте з мене хіба порядна людина.

Захлиснувся новою струєю нудьги. Знову позіхнув протяжно.

— Все ж таки хіба...

Хтось застукав до дверей.

— Прошу.

Відчинилися широко, й замаяла в них висока тінь Шута.

— Чого вам треба? Я сьогодні не урядую.

Тінь мигнула вздовж білої стіни.

— Знаю. Я не в урядовій справі.

Друга, нижча тінь піднеслася від вікна, ворухнулася на підлозі й наблизилася до стола.

— Ми з собою тепер не маємо вже приватних справ.

Згірдливи вимах рукою.

— Я не за жінку, я...

Відповів глумливий регіт на кріслі біля стола.

Тінь на стіні з правої пригорбилася ще більше, вигнулася в каблук.

— Я за...

Тінь на долівці здригнула.

— Чого вам треба?

Тінь на стіні посунулася кілька кроків наперед.

— Ви знаєте, чого мені треба.

— Ніколи.

— Ви напевно знаєте.

Голос дзвенів сильно, виразно, гостро.

— Але ж ні.

Мовчання.

Гнівний жест рукою на кріслі.

— Не марудьте, старий!

Знічев'я в повітрі щось перервалося, тріснула якась струна.

— Соня... Моя єдина Соня... Моя єдина потіха, надія, підпора, єдина товаришка на старість... Моє єдине щастя, осолода, радість... Моя єдина поміч... Моя мрія...

— Теретеретере, старий! Ще раз питаюся, чого вам треба?

Тінь на стіні метнулася, наче зраний в саме серце звір.

— Ви падлюка... Ви-и-и... Ви не знаєте, чого мені тре... Що ви з неї зробили?

Тінь на підлозі перехилилася набік.

— Я з неї нічого не зробив. Я з неї не хочу нічого робити. Справді не маю охоти. Я вашої доньки не знав, не знаю й не бажаю собі її пізнати. Мене ваша донька ані не гріє, ані не холодить! Хай собі! Мені до неї байдуже. Розумієте мене, старий, байдуже. Бай-ду-же. Це мої останні слова. Прощайте.

На підлозі майнула тінь простягнутої руки.

— Більше не маю приємності з вами говорити. Прощайте.

Тінь на стіні випрямилася на весь ріст.

— Брехня...

Нетерпеливий порух тіні на долівці.

— Будьте здорові.

Тінь на стіні захиталася, мов підрізаний дуб.

— Брешеш, падлюко.

Тінь на підлозі піднеслася з крісла.

— Заспокійся, старий. Сідай собі. Відпічни трохи, відітхни. Захлистуєшся криком. Спокійно, спо-кій-но. Ну добре. Так, так... Розумієте мене: спо-кій-но.

Висока тінь перенеслася із стіни на долівку, а, навпаки, низька з підлоги — на стіну. Перша підійшла до крісла, затрималася на долівці біля його ніг, причикнула й скоротилася. Друга мерехтіла неспокійно з одного краю стіни на другий.

Голос став набряклий розпукою, благальний, покірливий, протяжний, майже м'який та ніжний.

— Моя Соня... Моя бідна Соня...

Раптово бризнув болем.

— Не грайтеся із мною, наче з котом, не грайтеся із мною в піжмурки. Ви не були батьком. Ви не знаєте. Скажіть, що буде з нею, що буде тепер...

Рухлива тінь задержалася посередині стіни. Холодний, роблений, ніяковий голос.

— Що мені до цього?

Тінь коло крісла ще більше похилилася вниз. Гарячий, пристрасний, розбільний, тремтливий тембр.

— Що вам до цього? Благаю: скінчіть, скінчіть уже раз. Не пускайте туману. Говорім щиро, зовсім щиро. Скажіть голу правду.

Низька тінь приблизилася до крісла.

— Хочете голу правду? Хай! Хі-хі-хі-хі...
Покотилися шепотом слова їдкі, отруйні, гострі, зловтішні, єхидні, злорадісні, гадючі, троюдні.

— Слухай, старий, твоя донька повія.

В цю мить піднеслися дві мозолисті, жилаві долоні, намацали плюш піджака, гладку сорочку на грудях, шовкову краватку, непорочно білий, тугий комірчик...

.....

.....

В годині десятій перед полуднем чули прохожі хрипкий, здавлений крик, що добувався з кімнати начальника стації:

— Рятунку... рятун... ря...

16

Від самого ранку діялися дивні речі.

Одначе це сказано не зовсім точно. Уже вчора ввечері щось попсувалося в звичайному, довгими літами усталеному порядку, щось поплуталося в давньому сірому стаційному побуті, щось вискочило з рейок буденного ладу. Почалося такою маловажною, дрібною, непомітною подією, що ніхто був би її не завважив, коли б не той ланцюг явищ, який поволікся безперервно за нею, а котрого вона була першою ланкою. Не прикладав би до неї жадної ваги навіть сам новий начальник стації Білевський, колишній довголітній заступник покійного попередника. А проте вийшло не так, як могло здаватися в першу мить. Навпаки, сталося цілком інакше. Ота подробиця, що про неї не варто було би й призадуматися, була вихідною точкою колеса катастроф, що перекотилося понад самітним двірцем. Не бачив ще досі він таких жахливих

подій, не зазнав таких доглибних потрясінь. Чи між першим звеном, а дальшими був який-небудь причиновий зв'язок, годі було вирішити. Не зумів цього й молодий керівник, моторна та второпна людина, хоч знав наскрізь таємниці свого звання, хоч відомі були йому всі скритки, усі схованки, усі закомірки вокзалу, що ним справді кермував замість свого ледачого й байдужого наставника, по котрому недавно перейняв становище. Дарма, не розчовпав загадки, хоч морочився над нею днями й ночами. Бо є такі явища, що супроти них безсила праця людської думки.

.....

.....

* * *

17

Телеграфіст Сойка писав новий вірш. Перша строфа пішла гладко, мов по маслі:

Хоч ваші очі, о мадам,
пробили серце аж до дна,
одначе вам його не дам,
дарма.

Зате друга, мов по груді. Ніяк не могла вилупитися, вилускатися, виринути, оформитися, устійнитися, усталитися. Якись слова дзвеніли в ушах, але даремно намагався впіймати їх, зловити думкою, перенести з сутінків незнання на ясне поле свідомості. Безуспішно пробував у неозначені туманні звуки влити виразний зміст. Навпаки, тема, що її бажав висказати, не знаходила для себе ні слів, ні мелодії. Слова та зміст були наче два знайомі прохожі, що наближаються до себе з двох протилежних сторін і минають себе обопільно, бо не бачать один одного. Після довгої надуми вирішив повторити два перші рядки, тільки з малою зміною на кінці.

Хоч ваші очі, о мадам,
пробили серце геть наскрізь...

Одначе тут задержався. Слова припинилися. Далі ані в зуб. Роби що хоч, не двигнеш з місця. Не штовхнеш уперед плавкого ритму. Немає слів, а коли є, не можна їх сполучити, не можна їх згорнути до купи, не можна виши-ти з них мережки, скласти суцільного речення, заплести вінка строфи. Немає римових співзвуків, що вистукували б гнучкий темп. До «мадам» легко знайти ще одну риму, хоч би «сам», «там», «брам». Гарзд. Але що

зробити з другим словом, з «наскрізь». Правда, може бути «лізь» або в постаті заборони «не лізь», може бути «вісь». А то, овва. Як це пов'язати з цілістю, як помістити в вузьких рамцях останнього короткого рядка, як прилатати до трьох попередніх? Куди тут лізти, або як посадити цю мадам на колеса? А може, колесо любові, вісь любові? Отож і є метафора, що плямкай з насолоди. Але таки годі приліпити її до цієї строфи. Занадто велика й вимагає ширшої пов'язки, а на цю замало місця. Махнув рукою на знак зречення. Ні, сьогодні не піде, може, завтра, може, колись пізніше. Позіхнув, згорнув зшиток, сховав до шухляди, закурив папіроску. Дивився тупо на протилежну стіну.

Не думайте, що Сойка писав свої віршилища тільки для себе, для муз і для рябої Мані з буфету. О, ні. Його труїла вже чадна їдь слави. Правда, що вузької, обмеженої, безобрійної, дешевої, марненької, куцої, а все ж таки настільки сильної, щоб могла заразити бацилою самообману. Поки до цього дійшло, пережив не одне терпке та прикре.

Його музою була нудьга. Вона зробила з серйозного телеграфіста несерйозного поета. Нудьга, завішена над самотнім вокзалом, наче дими локомотив. Нудьга, що воліклася за переїзними поїздами хмарами курива й серпанком меланхолії. Гірка, мов блекіт, і млява, мов олій.

Бридкий на обличчі, нічогий, злегка пригорблений, з мутними пивними очима, їжакуватим, твердим, кострубатим волоссям, грубими губами, безбарвною, восковою, завжди втомленою усмішкою, дерев'яними, вічно сонними рухами. Його вік годі було збагнути. Міг мати щойно двадцять літ, але міг і більше як тридцять, навіть до сорок. Зодягнений недбайливо, а одночасно з певною дешевою галантністю, з другорядною чепурністю. Вражаюча, велика, пересадно яскрава хустинка в нагрудній кишені, зім'ята сорочка, поплямлений комірчик, недібрана блискуча, але тандитна краватка.

Колесо його життя оберталося вже від перших хвилин народження докола цього загубленого серед глухої провінції двірця. Тверді й прості рейки обплели його молодість, наче гнучкі дроти глиняний горщик. З дитячих літ нюхав кислий вугляний чмуд і віддихав порошинками диму. Тут працювали його батьки, тут залишився й він. Звідціль майже зовсім не виїздив, широкого світа, що його заслонив далекий обрій, сливе що й не знав. Про нього довідувався тільки з старосвітських перекладених з французької мови романів. Але власне він — телеграфіст Сойка — був сполучником між цим таємним світом а відокремленою стацією. Одержував щохвилини від нього депеші — дивовижні чорні знаки на довгих

стрічках білого паперу. Йому навпроти вистукував на своїм приладі вісті, подібні одна до одної, степенно такі самі, одностайні, одноманітні, наче рівний стукіт залізних буферів. Про те, що спішний до столиці спізнений на десять хвилин, що вантажний ч. 70 легко ушкоджений, що пасажирський до Н. мусив стояти п'ять хвилин довше. Про те, що міст між К. а С підмила вода, що шлях між Р. а Д. вже направили, що між Г. а Ц. знайшли на рейках підкладену каменяку, одначе її щасливо усунули. І так день за днем, тиждень за тижнем, місяць за місяцем, рік за роком. Колесо його життя оберталося разом з цими спішними, пасажирськими, вантажними сірим, буденним ладом навкруги одної осі.

Сидів довгими днями біля свого апарату й жував в устах невисловлену безіменну тугу. Пригорблені над кріслом плечі підривала знічев'я якась невідома сила. Бажалося вибігти на перон, усісти на перший з черги який-небудь поїзд, кинути раз назавжди рідне містечко, його осоружну однобарвність, його дошкульну сірину, його остогидлу тишу, його душливий спокій, утекти від себе самого, шмигнути від свого життя, відплисти від свого минулого та сучасного, їхати в невідомому напрямі до невідомої мети без квитка, без грошей і без колишнього, їхати для їзди самої в собі, для гону, для руху, для несподіванки, для

нагоди й пригоди, у безвість, у світ заочі, перед себе, де понесе чавунка, задержатися на стації без прізвища, на стації, що її немає на мапі, висісти перед вокзалом, осяяним зорями, наче лампами, з блискучою вівіскою, що на ній надпис: *Безконечність*. Чолом спливав гарячий піт, очі кидали іскрами, безколірні зіниці запалювалися зеленим полум'ям. Тоді підносився з крісла та йшов до веснянкуватої дівчини з буфету, що постійно ховала окремо для нього малу пляшечку. Пив одну чарочку вишнівки. Тільки одну-однісіньку.

Іноді, коли побіля нікого не було й двірць ставав порожнім, виходив непомітно на шлях, на рейки. Оглядався з тривогою, чи його хто не підзирає, а коли не завважив нікого, ішов обережно рейками перед себе, підносив долоню понад очі, прикладав її до вуха, чи не почує, чи не догляне того поїзду, що його не зазначили в розкладі їзди. Поїзду без числа й без мети. Але безвість не відповідала, й тільки далечінь чавила його каменем мовчання. Вертав на перон і дивився з глухим ожиданням на сигналовий стовп, чи не задзвенять сигнали з другого берега. Одначе дзвінки висіли безгомінно. Зітхаючи, волікся на своє місце. І знов мрії без назви й без змісту стукали на гудзиках апарату.

Знов коли-інде ждав чийогось приїзду. Очевидно, вона. Така інша, як тутешні, о ні, навіть

не схожа на них. Зовсім не схожа. Стократ краща — годі й рівняти. Ніжна, манлива, тендітна, струнка, легка, гнучка, рожева, роз-війна. Не раз, коли вкочувався на стацію спішний або пасажирський, тіпалося з розкішним дрижанням серце самотнього телеграфіста. Липнув очима до віконної шиби. Може, неждано відчиняться двері найкращого вагона, й вирине з них вона. Зіскочить зручно із східців, перейде жваво пероном і попливе розливним кроком просто до нього. Усміхнеться чарівливо, й дзвінкозвучним голосом затягне:

— Чи це ви називаєтеся Степан Сойка?

Відповість паленіючи:

— Я.

А тоді подивиться в його очі так щиро, приязно, палко, лагідно й одночасно гаряче.

— Я вас так довго шукала.

Стане перед нею, збентежений і зачарований, не можучи висказати одного слова.

Але приїжджали поїзди з правої та з лівої сторони, витікали з них струмені людей, одначе не замаяла між ними її розпливчаста постать.

Інколи писав довгі листи. Переливав на білий байдужий папір увесь полин, що його налило до душі безпросвітне життя. Наливав гарячу кров до холодного чорнила. Складав набряклі почуваннями речення про те, що є самотній, що немає ні одного близького серця, яке б його розуміло та йому

співчувало, що його життя є сіре, безбарвне, одноманітне, вилиняле, споловіле, безвигляд-не, безвідрадне, безвихідне, безнадійне, що тужить, що скучає, що нудьгує, що очікує її, щоб приїхала, щоб узяла його із собою, вирвала з кліщів безрадісної щоденщини, повела на широкі води життя. Писав: де ти? писав: жду. У цих рядках, киданих вогнем серця на німі сторінки, був справжнім поетом, а не тоді, коли римував «мадам» і «дам». Розкладав широко адресу:

Далека Незнайома.
Місто — Казка.
Вулиця — Соняшна.
Ч.?

Обережно, полохливо, боязко, тривожно, щоб ніхто не бачив, виходив з кімнати й перекрадався, наче злодій, попід стіну. До поштової скриньки вкидав замкнену в білому конверті свою невгамовну, невтишну тугу.

Аж неждано скоїлася подія, що потрясла його життям, наче вітер деревом. Це було, либонь, перед роком. Як звичайно, як щоденно, поволі всунувся перед вокзал пасажирський з правої. Продзвонив свій ритм, покінчив акордом коліс, буферів та ланцюгів свою залізну пісню й ущух. Наче з міха поліна дров, висипалися з дверей вагонів приїзні.

З-поміж юрби виринула вона. Зіскочила зручно із східців, перейшла жваво пероном і поплила розпливчастим кроком навпрямки до нього. Усміхнулася чарівливо й дзвінкозвучним голосом запитала:

— Чи це ви називається Степан Сойка?

Відповів, паленіючи:

— Я.

А тоді подивилася в його очі приязно й добряче.

— Я вас шукала.

Стояв перед нею збентежений і зачарований, не можучи висказати одного слова.

— Ми, мабуть, знайомі?

Раптом спалахнув полум'ям крові.

— О, так! Я до вас стільки вислав листів! Я про вас...

Швидко перервала:

— Ви? До мене? Листи? Не пригадую собі. Це хіба помилка?

Охолонув, прочуняв, наче би хто вилив йому на чоло відро холодної води. Мамляв незрозуміло:

— Помил...

Жваво притакнула:

— Безперечно, що помилка. Моє прізвище — Соня Шут.

Зам'явся.

— О-о-о. Справді, знайомі. Старий машиніст. Ще й як знайомі. Тільки вас не... Тільки вас так довго не було. Ви змінилися.

Засміялася, а цей сміх розлився кип'ятком у його крові.

— Змінилася? Може.

В її погляді блиснуло щось збиточне, вигадливе, шутливе. Мав почуття, що вколола його гостра голка. Знічев'я змінила тембр мови й почала безбарвним, роблено байдужим голосом:

— Ви знаєте молодого Мартовича? Гаразд. Будьте ласка, скажіть йому, що я приїхала й бажаю його якнайскоріше побачити.

Простягла розкішну, тонку, зручну долоню.

— До побачення.

Зашарівся, зменшився, прихилився вниз.

Ну так, знає його. Розуміється. Це той студент і молодий письменник, що, як кажуть, його повісті та оповідання друкують навіть там, у столиці. Пригадує собі. Відносив йому до оцінки свої вірші. Очевидно, пам'ятає добре...

З цього часу народився в ньому хтось другий. Давній Сойка лишився таким, яким був перше, яким був досі. Переживав ті самі настрої й почування, носив у серці ту саму невигойливу, незлікувальну тугу. Далі труїла його в'їдлива ржа нудьги, далі гриз болючий черв безнадійності, далі точила його шашіль сірих димів, наче миршаві

дерева, що росли біля рейок. У хвилі підсвідомості вкинув образ Соні, й він став спільним тіанownikiem його арифметики мрій. На дні туги та її незаспокійних дрижань лежав тепер росяний привид дівчини, й впливав негайно на поверхню при кожній нагоді, при кожному зворушенні. Деколи намагався засипати його порохом забуття, поховати в тишу незнання, заслонити занавісою безпам'яті, знов коли-інде дорожився ним, наче найбільшим скарбом, доглядав його, наче зимою ніжну квітку в глечуку на вікні. Щоб не вилиняв, не помутнів, не скаламутився, не розтанув, не розвіявся. Бажав мати його завжди в повній яскравості свіжого враження, у мережці первісних гарячих барв, у музиці непритишених теплих звуків. Старався понести в серці стоколірний пейзаж кохання й не втратити з нього ні одної півтіні.

Відірвання чуття від його зовнішнього предмету прийшло нелегко. Іноді довгими літами треба вчитися важкої науки самозречення. Однак Сойка погодився з новою поразкою таки скоріше. Правда, не раз стукало до дверей свідомості бажання щастя, нагадувало про своє право, домагалася переведення в дійсність, кричало голосно або шепотіло тихо, але пронизливо: і мені належить пай від життя. Але він знав, що цій спразі судилося завжди залишитися незаспокоєною й

ненасиченою. Наложив на природний голос серця тягар думки, наче на розспівану скрипку tlumik. Закрив його перед власною свідомістю абажуром розуму. Бодай на деякі хвилини, бодай так йому здавалося.

Що тут багато балакати — куди йому до неї. Що є він? Звичайний найда, підкидьок без рідні й без хати. Безбатченко, що його знайшли на рейках, киненого під поїзд невідомою матір'ю. А може, це його збиточна, химерна доля підкинула життю на глум. Може, вона забула його через розгубленість на життєвому шляху. Мав дивне почуття, що прийшов на цей світ через якийсь непорозуміння, через якийсь недогляд, через чийсь помилку. Цього чудного враження ніяким чином не міг позбутися, не міг, хоч як хотів відігнати його від себе. Почував себе завжди жертвою якоїсь пинхви, вигадки, витівки, якогось жорстокого герцю, якогось злобного жарту. Виховали його з ласки при цьому двірці й став якимсь зайвим, але невідлучним його додатком, якоюсь непотрібною, але сталою причіпкою, якимсь залізничним реквізитом. Така людська ганчірка, загублена кимсь на шляху, знайдена на рейках і зложена до стаційного магазину. Правда, іноді бунтува-лося щось проти такого ставлення справи, будився десь під поверхнею свідомого боязкий голос спротиву: скинь геть з плечей цей камінь меланхолії, ти

насолоджуєшся власним горем, ти, може, навіть починаєш любитися своїм безнадійним життям.

Одначе дійсність ставила питання руба, не дозволя-ла хитатися, приказувала або перемогти й здобути, або відступити й виректися. Перше лежало поза кругом його спроможності. На порозі кохання спіткнувся знову розгін його життя. Накинути їй свого почування не міг хоч би з тієї смішної причини, що спізнився. Так — звичайно, дурно, буденно припізнився. Навідувало його знову чудне почуття, що не прийшов на світ у свій час, у свою пору, що народження й загалом усе життя було або прискорене, або припізнене. Здійснення мрії вбило її, здійснення ідеї зрадило її. Перше побачення предмету своєї туги принесло дошкульне розчарування. Лишилася тільки друга можливість, друга преміса. З болючим спротивом серця випив самозречення, наче склянку полину.

З цього часу став невмисним, невірним, буцімто байдужим свідком Сониної долі. Події пробігли повз нього, наче вітер повз самотнє дерево. Ударило в нього, потрясли ним і полинули своїми шляхами незалежно від нього. Він перший виявив старому Шутові жахливу правду про його доньку, він був головним свідком у славнозвісному процесі. Але й тільки всього. Залишився надалі давнім телеграфістом Сойкою.

А може, це не зовсім правда. Докладніше кажучи, було тепер уже двох Сойків. Давній та новий. Обидва жили одночасно й укупі в тій самій психіці. Один об одного зачіпали так тісно, що годі їх від себе відділити, що ніяким чином не можна було їх розмежувати. Новий Сойка виринув цілком незавважно, навіть не знати коли й як. Вгамовані почування, придушений природний гін мусили знайти собі якийсь зовнішній вислів. Відповідно оточенню, залежно від рівня середовища, задзвеніли фальшивою струною. Став маломістечковим бабієм і віршоробом. Чистий та ясний образ Соні беріг у підсвідомості, а на будень замінила її ряба й повнолиця Маня з буфета чи яка-небудь інша. Одне одному зовсім не перешкоджувало, видавалося навіть таке звичайне й просте. Грав на гітарі, завертав очима, вклонявся широким жестом, човгав з розмахом черевиками, говорив до вуха масні й невибагливі дотепи, приперчені теревені, усміхався значно й підсолоджено. Лучив давню несміливість, вроджену ніжність, придбану літами задумливість з робленою самовпевненістю зводника й нещирим цинізмом. Витонченість мрійника й людини, що багато перетерпіла, з смішною й намірено нахабною, мляво солодкою й одночасно невдало бруталною поведінкою. Чутливість і вразливість самотнього юнака замінилася в грубе залицання

перемовника, холодно штудерне, а проте незручне та невміле. Колишню мовчазливість і недостачу чуття для гумору з силовано неприродною веселістю та жартівливістю. Одначе всі ці мініатюрні подвиги, банальні успіхи та невдачі, несмачні, грубі, плоскі пригоди, невикористані нагоди, мляві спонуки не могли виповнити життєвої пустки. Не могли навіть задурманити, зацитькати голоду справжнього життя й вижиття, не то щоб принесли цілющий лік на нудьгу животіння.

У хвилинах сонного безділля й безнадійної порожнечі складав мозільно слово до слова в недолугі строфи, сонетив у поті чола витерті трюїзми, трафаретні, зовсім виляняли із змісту думки вбирав у драний, давно зношений одяг, спотикався на кострубатовому ритмі, наче на дорожньому камінні, склеював докупи кульгаві рими, що розліталися на всі сторони, мов сухий пісок із жмені. Настирливий вереск граматичних кінцівок, беспорядне самооблегшення труднощів, далекі, беззвучні асонанси, підфарбована, дешева, нудка, манірна, псевдочепурна, викрохмалена, тандитна еротика з третьої руки. Холодне капарство, віршоробське шевство, лощене жовтою пастою сантименту. Гліцеринові сльози, роблена пристрасть, маніжна, невдала тонкість, багатослівний, непережитий біль. Потоки

беззмістових, недокровних, безбарвних слів, нав'язаних нудьгою. Шкрябав, мазав криві рядки й неправильні чотирикутники строф на пом'ятому, заплямленому, брудному, товстому папері й напихав ними кишені, наче хустинами до носа. Переписував дбайливо до зшитка в чорній, блискучій обгортці, заплямованого чорнилом, за-ялозеного частими дотиками пальців, з обчуханою спинкою. Ловив завзято своїх знайомих, як давніх, так і принагідних, зустрічних, щойно пізнаних.

.....

.....

* * *

18

Вже двадцять літ виступаю на цьому місці й сливе ніколи не був такий зворушений, як сьогодні. Вже двадцять літ промовляю в різних справах в обороні різних людей, і сливе ніколи не говорив з таким внутрішнім переконанням, як сьогодні.

Марко МАРТОВИЧ

На другому березі¹⁹

Лірична повість

Чи ти згадуєш про мене там, на другому березі, Ігоре?

Прости мені, що смію викликувати твою таку близьку й таку далеку тінь. Прости мені, що зважуюся взивати твого ймення, яке знайшло новий зміст у понаддійсності. Прости мені, що маю сміливість піднести віко із скрині минулого й вийняти з неї скарби спільних переживань та почувань, дорогоцінних і безвартісних, радісних і сумних, блискучих і сірих, та висипати їх прилюдно на базарі перед очі цікавої юрби. Чи не розгніваю твого безтільного привида, коли сторінки нашого колишнього, писані гарячою кров'ю справжнього життя, виставлю в крамниці за шибою вітрини? Чи не відвернеш від мене твого уявного обличчя, коли введу чужих відвідачів у найбільш власні, особисті кутки наших «я»?

---

¹⁹ Повість «На другому березі» входить до складу однойменного роману Антонича, написана від імені одного з головних його персонажів — Марка Мартовича (*Прим. ред.*)

Не хочу говорити, а одначе мушу. Щось безоглядно силує мене, принукує, бажає добутися з нутра, кличе настирливо про вислів, бурхається, хвилює, переливається, розсаджує чоло й груди, розпирає свідомість. Що — не знаю. А може, ти розумієш це краще від мене?

Бачу тебе перед собою, як тоді... як тоді, останній раз... останній... зворушення плутає мову... о... як ти дивно дивився... стискав долоню... чого такі очі... останній раз... долоні... ост... чому...

Бачу тебе перед собою таким, яким прощав. Сидиш навпроти мене за столом і усміхаєшся. Між нами тільки стіл, але він жахливо широкий. Наче море. Ми по його противних краях, на двох протилежних берегах дійсності. Ми так близько й так... далеко. Подай мені руку, як тоді, при прощанні. Бачу, як її простягаєш, хочу досягти її, доторкнутися, схватити, обійняти, відчутти її м'якість, силу й теплоту, розчавити в своїх долонях. Одначе дарма. Наші руки наближаються до себе, але зіткнутися не можуть. Належимо до інших світів. Сидимо на кріслах, відділені, здається, лише столом. Зриваюся із свого місця, обходжу стіл, приступаю до твого крісла, але тебе в нім вже нема. Чи ми коли стрінемося?

Справді, вже не пам'ятаю, коли ми вперше пізналися. Ти цього також уже не міг собі

пригадати. Це було ще за рання нашого життя. Доки сягає моя пам'ять, відціля в ній ти. В її найтемніших закутках, де переховую спомини найраніших днів, захиляється твій дитячий образ. Трохи туманний, обкутаний імлою двох десятків літ, споловілий, мов старий гобелен, замазаний навалом пізніших вражень, пожовклий, наче світлина із старовинного альбому. Але все ж таки ношу його невпинно на порозі свідомості й стережу, мов найдорожчу пам'ятку. І буду берегти постійно.

Можна сказати, що ми виховувалися разом удвох. Хоч ти син села, а над моєю колискою підносило місто долоні димарів. Зрештою, різниця ця не мала великого значення. Щоденщина нашого містечка задержала ще багато із давнього сільського побуту.

Це було так. До сьомого року мої батьки їздили літом до вас на село. Пізніше навпаки. Тебе привезли до нас, до містечка в школу. З цього часу ми майже не розставалися. Аж тоді... на двірці... остання розлука... на все... ти так стискав мою долоню...

Знов бачу твою розвійну постать. Тепер стоїш поза моїм кріслом. Дивишся на кульгаві букви, що їх розмазую поплутаними рядками на жовтявім папері. Я все мав таке погане письмо. Ще досі чую твої слова: